

רציונליזם בפוליטיקה

מייקל אוקשוט

תרגם מאנגלית: דוד בן-נחום

מייקל ג'וזף אוקשוט (1901–1990), היסטוריון והוגה אנגלי, היה מהחשובים שבפילוסופים הפוליטיים במאה העשרים. אוקשוט נולד ומת באנגליה וחי בה כמעט כל חייו, והדבר ניכר באישיותו ובחיבוריו המדיפים את הניחוח והסגנון של המסורת התרבותית הבריטית. מ 1929 עד 1967 ניהל קריירה אקדמית בולטת כמרצה להיסטוריה ואחר כך כפרופסור למדעי המדינה בקולג' ניופילד באוקספורד ובקולג'ים נוספים, באוניברסיטת קיימברידג' וב"בית הספר הלונדוני לכלכלה ולמדעי החברה" (LSE). ב 1966 היה לעמית האקדמיה הבריטית.

לאחר שירותו הצבאי במלחמת העולם השנייה שב אוקשוט לבריטניה, וייסד ב 1947 את כתב העת ההגותי דה קיימברידג' נורנאל, שבגיליונו הראשון הופיע "רציונליזם בפוליטיקה", המוכר והחשוב שבחיבוריו. בשנים הבאות התפרסם מעל דפי כתב העת הזה ובפרסומים אחרים כאחד הבולטים מבין המעטים שהשמיעו באופן מלומד ויסודי השקפות שמרניות, שנגדו את ההגמוניה האינטלקטואלית והפוליטית השמאלית של התקופה.

מחשבתו של אוקשוט עסקה, בעיקרה, בהגות הפוליטית. הוא כתב על הניהול הפוליטי ועל המחשבה הפוליטית, ועל המחקר האקדמי של תולדות הפוליטיקה. הוא ביקש להצביע על מגבלות הפוליטיקה כפתרון מוחלט לבעיות ועל יכולתו של שאר הרוח הפיזית לתקן כמה מחסרונותיו של המצב האנושי.

אוקשוט הוא הוגה שמרני (אף שלא ניתן להצמידו בפשטות לגישה מסוימת או לזרם מסוים) שניסה להציג גישה להתנהגות האנושית ולחוויה האנושית – גישה משוחררת מהנחות היסוד האמפיריציסטיות של רוב הפילוסופיה הפוליטית המודרנית. הוא שאף לקדם קו פוליטי של התאגדות אזרחית אשר תדע לשלב כבוד שמרני למנהג, לדעה הקדומה ולמסורת עם הבטחת כמה חירויות יסוד שמקורן ליברלי.

גישתו של אוקשוט באה לידי ביטוי גם באופיים של חיבוריו, שבהם הוא מנסה לחקור את אופיו של המצב האנושי, להבין אותו וליצור הבחנות חודרות, בלי לשאוף לקביעת הגדרות מוחלטות שאינן תלויות בדבר. אוקשוט, כמו מונטיין (שסגנונו השפיע מאוד על "רציונליזם בפוליטיקה"), אינו מנסה לכלוא את החוויה בתוך תבנית אינטלקטואלית, אלא ללמוד מכל צליליה וגווניה.

כשהגאון מלמד את הבורים לחשוב, הוא מצעיד אותם בנתיב המעשים.

וובנארג, "אמרות והגיגים", 221

מטרתה של מסה זו היא לבחון את האופי ואת שושלת היוחסין של האופנה הרציונליסטואלית הראויה ביותר לציון באירופה שלאחר הרנסנס. הרציונליזם שאני עוסק בו הוא הרציונליזם המודרני. בפניו משתקף, ללא ספק, אורן של תורות רציונליסטיות מן העבר הרחוק יותר, אך בתוך תוכו יש לו ייחוד משלו. ייחוד זה הוא שבכוונתי לבחון, בעיקר מבחינת השפעתו על הפוליטיקה האירופית. מה שאני מכנה "רציונליזם בפוליטיקה" איננו, כמובן, האופנה היחידה (ובוודאי לא הפורה ביותר) במחשבה המדינית האירופית המודרנית; אך זהו אופן מחשבה בעל כוח וחיוניות, ובשל זיקתו למוקדי כוח רבים אחרים בחיים האינטלקטואליים של אירופה בת זמננו חדרה השפעתו לא אל השקפה פוליטית אחת אלא אל כולן, וגאתה אל מעבר לכל הקווים המפלגתיים. בדרך זו או אחרת, בעזרת נחישותו של הרציונליזם, על ידי המחשבה שהוא בלתי נמנע, באמצעות ההצלחה שיוחסה לו, ואולי גם סתם כך, מבלי משים, הפכה כמעט כל הפוליטיקה היום לרציונליסטית במלואה או בחלקה הגדול.

אופיו ומזגו הכללי של הרציונליסט אינם, לדעתי, קשים לזיהוי. בשורה התחתונה, הוא ניצב (הוא תמיד ניצב) לימין עצמאותו של השכל בכל מצב ודוגל במחשבה משוחררת מכל חובה כלפי סמכות כלשהי, למעט סמכותה של ה"תבונה". נסיבות קיומו בעולם המודרני הפכוהו לבר־פלוגתא: הוא אויבם של הסמכות, של הדעה הקדומה, של המסורתי ותו לא, של הנהוג והמקובל גרידא. עמדתו

ספקנית ואופטימית כאחד. ספקנית, כי אין שום דעה, הרגל או אמונה, שום דבר שיהיה מושרש עמוק מדי או בעל תפוצה רחבה מדי מכדי שיהסס להטיל בו ספק ולשפטו על פי מה שהוא מכנה "תבונתו"; אופטימית, משום שהרציונליסט לעולם אינו מפקפק בכוחה של תבונתו זו (כל עוד משתמשים בה כראוי) לקבוע שוויו של דבר, אמיתותה של דעה או נכונותה של פעולה. יתר על כן, הוא שואב עוז מאמונתו ב"תבונה" המשותפת למין האנושי כולו, כוח משותף של בחינה הגיונית, העומד בבסיסו של הטיעון ונותן לו השראה; על דלתו חקוק עקרון היסוד של פרמנידס – "שפוט על פי טיעון הגיוני". אך מלבד זאת, הרציונליסט – וזה נותן לו גוון של שוויוניות אינטלקטואלית – הוא גם אינדיבידואליסט במידת מה, אינדיבידואליסט המתקשה להאמין שאי מי החושב ביותר ובהירות יחשוב אחרת ממנו עצמו.

אך טעות היא לייחס לו התעניינות מופרזת בטיעון אפריורי. הוא אינו מזניח את הניסיון, אם כי לעתים קרובות נראה שכך הוא עושה, משום שהוא עומד על כך שיהיה זה תמיד ניסיונו שלו בלבד (שהרי ברצונו להתחיל כל דבר מראשיתו), ובגלל הזריזות שבה הוא מצמצם את הסבך והמגוון של הניסיון למערכת של עקרונות שאותם הוא מצדיק או מפריך על בסיס רציונלי לחלוטין. אין לו כל תחושה של הצטברות הניסיון, ומבחינתו, ניתן להשתמש בו רק לאחר הפיכתו לנוסחה: משמעות העבר לגביו היא אך ורק היותו מכשול. אין לו דבר מאותה יכולת שלילית (שקיטס ייחס לשייקספיר), הכוח לקבל את המסתורין ואת אי הוודאות שבניסיון ללא כל חיפוש רגזני אחר סדר ובהירות, אלא רק היכולת לשעבד את הניסיון; אין לו כל כשרון לאותה בחינה קרובה ומפורטת של הדבר המוחשי עצמו שליכטנברג* כינה התלהבות שלילית, אלא רק הכוח להבחין בקווי המתאר הגדולים שתיאוריה כללית כופה על האירועים. תבנית רוחו היא גנוסטית, ואבחנתו החודרת של רונקן** "עלי לדעת בראש ובראשונה מה אינני יודע" אינה אומרת לו דבר. ישנם מוחות המעוררים בנו את התחושה שעברו חינוך מורכב, שבאמצעותו הכירו את מסורות תרבותם ואת הישגיה; הרושם המיידי שהם יוצרים הוא רושם של טיפוח, של הנאה ממורשת. מוחו של הרציונליסט איננו מוח כזה; הוא מרשים אותנו, במקרה הטוב, כמכשיר מדויק ונייטרלי, מאומן היטב אך לא משכיל. מבחינה אינטלקטואלית, שאיפתו בעיקרה איננה להשתתף בחוויותיו של המין האנושי אלא להיות, במופגן, מי ש"עשה את

*ג'ורג' קריסטוף ליכטנברג (1742–1799), פיזיקאי וסאטיריקן גרמני חשוב.

**דוד רונקן (1723–1798), מלומד הולנדי בעל תפקיד מרכזי בהפצת לימוד היוונית העתיקה באירופה.

עצמו". דבר זה מקנה לפעולותיו האינטלקטואליות והמעשיות ממד של שיקול דעת ומודעות עצמית שהם כמעט מחוץ לגדר הטבע, ובכך שולל מהן כל קורטוב של סבילות, מסיר מהן כל תחושה של קצב והמשכיות, וממוססן לכלל שרשרת משברים, שכל אחד מהם נפתר באבחת היגיון. שום אווירה אינה שורה על רוחו, ואין בה שינויי עונות, חום או קור; פעולות שכלו, ככל שרק ניתן, מבודדות מכל השפעה חיצונית ומתנהלות בחלל הריק. ומאחר שניתק עצמו מן הידע המסורתי של חברתו, וכפר בערכו של כל חינוך שהוא מעבר להכשרה בטכניקה של ניתוח, קרוב לוודאי שייחס למין האנושי חוסר ניסיון הכרחי בכל נקודות המפנה החשובות שבחיים, ואילו היתה לו יותר ביקורת עצמית היה, מן הסתם, תמה כיצד בכלל הצליח גזע האדם לשרוד. בתשוקה פיוטית כמעט הוא שואף לחיות כל יום כאילו זה יומו הראשון, ויצירת הרגל היא, לדידו, כישלון. ואם, עדיין ללא כל ניסיון לניתוח, נעיק מבט אל מתחת לפני השטח, ייתכן, אולי, שנמצא במזגו (או אפילו באופיו) של הרציונליסט אי-אמון עמוק בזמן, רעב חסר-סבלנות אל הנצח ועצבנות רגוזה לנוכח כל דבר מקומי וחולף.

מכל העולמות נראה שהעולם הפוליטי הוא הפחות מתאים לטיפולו של הרציונליסט – שהרי הפוליטיקה טבועה עד מאוד, מאז ומתמיד, הן בחותם המסורת והן בחותם הנסיבתי והחולף. ואכן, כמה רציונליסטים מושבעים הודו כאן בתבוסתם: קלמנסו, יציר כפיה האינטלקטואלי של המסורת הרציונליסטית המודרנית (בגישתו למוסר ולדת, לדוגמה), רחק מרציונליזם בפוליטיקה. אך לא הכל הודו בתבוסה. אם נוציא מן הכלל את הדת, ניצחונותיו הגדולים ביותר, לכאורה, של הרציונליזם, היו בפוליטיקה: אין לצפות ממי שמוכן להחיל את הרציונליזם שלו על חיי היום-יום, שיימנע מכך כשמדובר בענייני הציבור.¹ כשמדובר באדם כזה, יש לשים לב בעיקר לא לעצם החלטותיו ומעשיו אלא לרוח המניעה אותם (כי היא המאפיינת אותו), לאופן שבו הוא תופס (וזו אצלו תפיסה מכוונת ומודעת) את הפעילות הפוליטית. הוא מאמין, כמובן, בראש הפתוח, ברוח החופשית מדעות קדומות ומשרידיהן – ההרגלים. הוא מאמין בכך שה"תבונה" האנושית הבלתי מופרעת (אם רק יינתן לה) היא מדריך לפעילות פוליטית שאינו יכול לשגות. יתר על כן, הוא מאמין בטיעון כטכניקה להוצאתה של ה"תבונה" אל הפועל; אמיתותה של דעה והבסיס ה"רציונלי" (לא התועלת) של מוסד הם כל מה שמעניין אותו. אי לכך, חלק נכבד מפעילותו הפוליטית מתרכז בהבאתה של המורשת החברתית, המדינית, החוקית והמוסדית של החברה שלו בפני בית הדין של שכלו; והשאר אינו אלא ניהול רציונלי, הפעלת סמכותה השיפוטית הבלתי מוגבלת של ה"תבונה" לגבי נסיבות המקרה. לדידו של

הרציונליסט, אין דבר שהוא בעל ערך רק משום שהוא קיים (ובוודאי לא משום שהתקיים במשך דורות רבים), היכרות אינה שווה מאומה, ואין להניח דבר עומד במקומו ללא בחינה מדוקדקת. נטייתו זו הופכת הן את ההרס והן את הבריאה לקלים יותר עבורו להבנה ולביצוע מאשר הקבלה או השינוי. הטלאה ותיקון (כלומר, מעשים המחייבים ידיעה סבלנית של החומר) נראים לו כבזבז זמן; והוא מעדיף תמיד להמציא מכשיר חדש במקום להשתמש בפתרון בדוק ומנוסה. הוא אינו מכיר בשינוי שאינו נובע מתוך מודעות עצמית, ועל כן הוא נופל בנקל בפח של זיהוי הנהוג והמסורתי עם הבלתי משתנה. המחשה טובה לכך היא גישתו של הרציונליסט למסורת רעיונית. שמירתה או שיפורה של מסורת כזו אינן עומדות על הפרק כלל, שהרי זו אף זו כרוכות בגישה של הכנעה. אחת דינה להיהרס. ואת מקומה של אותה המסורת ממלא הרציונליסט בפרי יצירתו – האידיאולוגיה, התקציר הפורמלי של התשתית המשוערת של האמת הרציונלית שבמסורת.

ניהול עניינים, לדידו של הרציונליסט, אינו אלא פתרון בעיות, ואין איש היכול לקוות שיצליח בכך אם תבונתו איבדה את גמישותה בסד ההרגל או עורפלה באדי המסורת. בפעילות זו, האופי שבו משתבח הרציונליסט הוא זה של המהנדס, שבמוחו, כך משערים, שלטת ללא הרף הטכניקה המתאימה, וצעדו הראשון הוא לגרש מנגד עיניו כל דבר שאינו קשור במישרין לכוונותיו המסוימות. לאמיתו של דבר, הטמעה זו של הפוליטיקה בהנדסה היא מה שניתן לכנות "המיתוס של הפוליטיקה הרציונליסטית", וזהו, כמובן, רעיון יסוד החוזר ונשנה בספרות הרציונליסטית. את הפוליטיקה השואבת ממנו את השראתה ניתן לכנות הפוליטיקה של הצורך המיידי; עבור הרציונליסט, הפוליטיקה טעונה תמיד בתחושת הרגע. הוא ממתין לנסיבות שיספקו לו בעיות אך דוחה את עזרתן במציאת הפתרונות להן. מתן הכשר לדבר כלשהו לעמוד בדרכה של חברה לסיפוק צרכיה המיידיים בכל רגע ורגע מן ההיסטוריה שלה נראה לרציונליסט כמעשה מובהק של בערות ואיוולת. והפוליטיקה שלו היא, למעשה, התרתן הרציונלית של אותן תסבוכות שההכרה בריבונותו של הצורך המיידי חוזרת ויוצרת בחיי חברה. כך נהפכים החיים הפוליטיים לשרשרת של משברים, שעליהם מתגברים בעזרת ה"תבונה". כל דור ודור, ולמעשה, כל ממשל, חייב לראות את הגיליון הריק של אפשרויות אינסופיות נפרש בפניו. ואם, במקרה, הושחת הלוח החלק בשרבוטיהם חסרי השחר של קדמונים נגועי מסורת, כי אז משימתו הראשונה של הרציונליסט היא לקרצפו למשעי; כדברי וולטיר, הדרך היחידה לקבלת חוקים טובים היא לשרוף את כל החוקים הקיימים ולהתחיל מבראשית.²

ניתן להבחין בעוד שתי תכונות כלליות של הפוליטיקה הרציונליסטית. זוהי הפוליטיקה של השלמות וזוהי גם הפוליטיקה של האחידות; כל אחת מהתכונות הללו ללא רעותה מאפיינת סגנון פוליטי אחר, ומהות הרציונליזם היא צירופן יחד. ניתן לומר שהחובה לפוגג את חוסר השלמות היא עיקר האמונה הראשון של הרציונליסט. הוא אינו משולל ענווה; הוא יכול לתאר לעצמו בעיה שתישאר חסינה מפני הסתערות תבונתו שלו. אך קיומה של פוליטיקה שאינה מתמצית בפתרון בעיות, או קיומה של בעיה פוליטית שאין לה פתרון "רציונלי" כלל ועיקר, הן מעבר להשגתו. בעיה כזו היא, ללא ספק, מזויפת. והפתרון ה"רציונלי" של כל בעיה הוא, מטבעו, הפתרון המושלם. אין בתבניתו מקום ל"טוב שבנסיבות הקיימות" אלא רק ל"טוב ביותר"; כי תפקידה של התבונה אינו אלא להתגבר על הנסיבות. כמובן שאין הרציונליסט בהכרח פרפקציוניסט מבחינת גישתו הכללית, פרפקציוניסט שרוחו נשלטת בכל מקרה ומקרה על ידי אוטופיה מקיפה; אך הוא תמיד פרפקציוניסט מובהק כשהמדובר בפרטים. ומפוליטיקה זו של שלמות צומחת הפוליטיקה של האחידות; תבנית שאינה מכירה בנסיבות אינה יכולה לכלכל שונות. "חייבת להיות, מטבע הדברים, צורת ממשל אחת שהיא הטובה ביותר ושכל בעל שכל שניעור במידה מספקת מתנומת הבורות הראית לא יוכל שלא להסכים עמה", כותב גודוין.* רציונליסט עשוי לבלי חת זה מעניק תוקף כללי למה שמאמין צנוע יותר היה מעדיף אולי לקבוע בתחום מצומצם יותר; אך העיקרון נשאר בתוקפו – גם אם אין תרופה אוניברסלית אחת לכל החוליים הפוליטיים, התרופה לכל חולי באשר הוא היא אוניברסלית בתחולתה כשם שהיא רציונליסטית בתפיסתה. אם נקבע הפתרון הרציונלי לאחת מבעיות החברה, הרי שמתן רשות לחלק מן החברה להתחמק מפתרון זה, כמוה כמתן הכשר לאי-רציונליות. אין מקום להעדפה שאיננה על בסיס רציונלי, וכל ההעדפות שבסיסן רציונלי בהכרח חופפות זו לזו. פעילות פוליטית מוגדרת ככפיית מצב אחיד של שלמות על ההתנהגות האנושית.

ההיסטוריה המודרנית של אירופה זרועה במפעליה של הפוליטיקה הרציונליסטית. הנעלה מכל אלה הוא, אולי, זה של רוברט אוון** למען "ועידה עולמית שתשחרר את המין האנושי מבורות, מעוני, ממחלוקת, מחטא וממצוקה" – כה נעלה עד שאפילו רציונליסט יחשבהו, אולי (אף כי ללא הצדקה יתרה),

*ויליאם גודוין (1756–1836), סופר ותיאורטיקן פוליטי בריטי, שדגל באנרכיה המבוססת על צדק טבעי, על תועלת ועל זכויות האדם.

**רוברט אוון (1771–1858), פילנטרופ וסוציאליסט בריטי, ממייסדי התנועה הקואופרטיבית.

ליוצא דופן. אך לא פחות אופייניים הם החיפוש השקדני של הדור הנוכחי אחר כוח בלתי מזיק שניתן להאדירו בביטחון עד שיוכל לשלוט בכל הכוחות האחרים שבחברה האנושית, והנטייה הרווחת להאמין שמנגנון פוליטי יכול לתפוס את מקומם של חינוך מוסרי ופוליטי. הרעיון של ייסוד חברה, של פרטים או של מדינות, המושתתת על הצהרת זכויות האדם, הוא יציר כפיו של המוח הרציונליסטי, וכמוהו גם ההגדרה העצמית ה"לאומית" או הגזעית, כשמרוממים אותן לדרגת עקרונות אוניברסליים. התוכניות לאיחוד מחדש, כביכול, של הכנסיות הנוצריות, לדיפלומטיה פתוחה, למס אחיד, לשירות ציבורי שלחבריו "אין שום כישורים פרט ליכולותיהם האישיות", לחברה מתוכננת מתוך מודעות עצמית, ובנוסף לכך גם דו"ח בוורידג',* חוק חינוך חובה משנת 1944, פדרליזם, נציונליזם, זכות הצבעה לנשים, חוק שכר המינימום, הרס האימפריה האוסטררו-הונגרית, המדינה העולמית (של ה"ג וולס או של כל אחד אחר) והחייאת השפה הגאלית כשפתה הרשמית של אירלנד – כולם כאחד הם יוצאי חלציו של הרציונליזם. הרציונליזם בפוליטיקה הוא תולדתה החריגה אך הבלתי נמנעת של הרומנטיקה.

ב

האגם הרועג של הרציונליזם משתרע לפנינו באופיו ובמזגו של הרציונליסט, פניו מוכרות ולא בלתי משכנעות, ומימיו נובעים מיובלים רבים הנראים לעין. אך במעמקי זורם לו מעיין נסתר, שגם אם לא ממנו נבע האגם מלכתחילה, הוא אולי המקור העיקרי של קיומו הנמשך. מעיין זה הוא תורה בדבר הידיעה האנושית. העובדה שמעיין שכזה שוכן בלבו של הרציונליזם לא תפתיע אפילו את אלה המכירים רק את חזונו החיצוני; עליונותו של השכל הבלתי משועבד נבעה בדיוק מכך שהוא יכול לרכוש יותר ידע (וידע ודאי יותר) על האדם והחברה משניתן לרכוש בדרכים אחרות; עליונותה של האידיאולוגיה על פני המסורת נבעה מהיותה מדויקת יותר וכפי שנטען, ניתנת להמחשה. אף על פי כן אין זו, למען הדיוק, תיאוריה פילוסופית של הדעת, וניתן להסבירה בצורה נינוחה ובלתי פורמלית.

*דו"ח שהוגש לממשלת בריטניה ב־1942, והניח את היסודות לביטוח הסוציאלי הבריטי.

כל מדע, כל אמנות וכל פעילות מעשית הדורשים מיומנות מכל סוג שהוא, ולאמיתו של דבר, כל פעילות אנושית באשר היא, כרוכים בידע. וידע זה, תמיד ובכל תחום שהוא, הוא משני סוגים, ששניהם גם יחד מעורבים תמיד בכל פעולה ממשית. אינני סבור שזוהי הגזמה לכנותם שני סוגים של ידע (למרות שלמעשה, הם אינם קיימים בנפרד) כי יש ביניהם הבדלים חשובים. את הסוג הראשון אני מכנה ידע טכני או ידע של טכניקה. בכל אמנות ומדע, כמו גם בכל פעילות מעשית, יש צורך בטכניקה. בפעילויות רבות הידע הטכני הזה מנוסח בחוקים שניתן ללומדם באורח מכוון, לזכרם ולהוציאם אל הפועל; אך בין אם נוסח במדויק ובין אם לאו, תכונתו העיקרית היא שהוא אכן ניתן לניסוח כזה, גם אם נדרשות לשם כך תובנה ומיומנות מיוחדות.³ הטכניקה של הנהיגה במכונית בכבישי אנגליה (או חלק ממנה) נמצאת בפקודת התעבורה, הטכניקה של הבישול כלולה בספרי הבישול, והטכניקה של גילוי במדעי הטבע או בהיסטוריה אינה אלא הכללים המקובלים בתחומים אלה לניהול מחקר, לצפייה ולאומות. את הידע מן הסוג השני אני מכנה ידע מעשי, מפני שהוא קיים רק בשימוש, איננו נובע מחשיבה, ובניגוד לטכניקה איננו ניתן לניסוח בצורת כללים. יחד עם זאת, אין פירוש הדבר שידע מסוג זה שמור ליודעי ח"ן בלבד, אלא רק שהשיטה שבאמצעותה הוא מופץ ונעשה לנחלת הכלל איננה זו של תורה מנוסחת. אם נבחן את הידע הזה מנקודת המבט הזאת, לא יהא בכך, לדעתי, משום הטעיה לכנות אותו "ידע מסורתי". כל פעולה כרוכה גם בסוג זה של ידע; השליטה במיומנות כלשהי, העיסוק בפעילות ממשית מכל סוג שהוא אינם אפשריים בלעדיו.

על כן, שני סוגי ידע אלה, מובחנים אך בלתי נפרדים, הם הרכיבים התאומים של הידע הכרוך בכל פעילות אנושית מוחשית. באמנות שימושית כבישול אין איש מניח שידיעותיו של הטבח הטוב מוגבלות למה שנכתב או עשוי להיכתב בספר הבישול; טכניקה ומה שכיניתי ידע מעשי מצטרפים זה לזו לכלל מיומנות הבישול בכל מקום שבו היא קיימת. וכך הוא הדבר גם כשמדובר באמנויות היפות – בציור, במוסיקה, בשירה; רמה גבוהה של ידע טכני, מתוחכם וזמין ככל שיהא, היא דבר אחד; היכולת ליצור יצירת אמנות, לחבר משהו שיש לו איכויות מוסיקליות אמיתיות, לכתוב סונטה גדולה, היא דבר אחר, הדורש, בנוסף לטכניקה, אותו סוג ידע שני שהזכרתי. שני סוגי ידע אלה כרוכים גם בכל פעילות מדעית אמיתית.⁴ איש מדעי הטבע ישתמש, ללא ספק, בכללי הצפייה והאומות השייכים לטכניקה שלו, אך כללים אלה אינם אלא אחד הרכיבים של ידיעותיו; התקדמות בתגליות מדעיות לא הושגה מעולם רק על ידי פעולה על פי הכללים.⁵

ניתן להבחין כי כך הוא המצב גם בתחום הדת. תהיה זו, לדעתי, ליברליות מופרזת להעניק את הכינוי "נוצרי" לאדם שאינו מכיר כלל את הצד הטכני של הנצרות, שאינו יודע דבר על עיקרי אמונתה או על טקסיה ונוהגיה, אך יהיה זה בלתי מתקבל על הדעת בה במידה לטעון שבקיאות בכל אלה, נרחבת ככל שתהא, הקיפה אי פעם את מכלול הידע הדתי של הנוצרי. ומה שנכון לגבי הבישול, הציור, מדעי הטבע והדת, נכון באותה מידה לגבי הפוליטיקה: הפעילות הפוליטית מחייבת ידע טכני ומעשי כאחד.⁶ לאמיתו של דבר, כמו בכל האמנויות שהאדם הוא חומר הגלם שלהן – רפואה, ניהול תעשייתי, דיפלומטיה ואמנות הפיקוד הצבאי – הידע הכרוך בפעילות פוליטית הוא, באופן מובהק ובולט, בעל אופי כפול זה. לא יהיה זה נכון גם לומר, לגבי אמנויות אלה, שבעוד שהטכניקה מורה לאדם (רופא, לדוגמה) מה לעשות, הידיעה המעשית מנחה אותו כיצד לעשות זאת – כיצד להעניק יחס אישי לחולה, כיצד להעריך את הפרט שעמו הוא בא במגע. גם במה, ובראש וראשונה באבחנה, נמצאת כבר השניות של הטכניקה והפרקטיקה: אין ידע שאיננו מיומנות. ההבחנה שבין ידע טכני לידע מעשי איננה חופפת גם להבחנה שבין ידיעת האמצעים לידיעת המטרות, אם כי לעתים נראה שאכן קיימת חפיפה כזו. בקיצור, אין הידע הטכני יכול להיות נפרד מזה המעשי בשום דבר ועניין, ובייחוד לא בפעילות פוליטית, ולעולם אין הם יכולים להיחשב זהים זה לזה או ניתנים להחלפה.⁷

ענייננו הוא, אם כן, ההבדלים שבין שני סוגי הידע האלה; וההבדלים החשובים הם אלה המתבטאים בדרכים הנפרדות שבהן ניתן להביע את שני סוגי הידע ובדרכים שבהן ניתן ללמדם או לרכשם.

ידע טכני, כפי שראינו, ניתן לניסוח בכללים, בעקרונות, בהנחיות, בהנחות יסוד – באחת, בהיגדים. אפשר להעלותו על הכתב ולהדפיסו בספר. לפיכך, אין זה מפתיע שכאשר אמן כותב על אמנותו הוא עוסק אך ורק בצד הטכני שבה. אין זה משום בורותו, כביכול, לגבי מה שניתן לכנות היסוד האסתטי או משום שאין הוא מחשיב היבט זה, אלא משום שכל מה שיש לו לומר בנושא זה כבר אמר (אם הוא צייר) בתמונותיו, ואין הוא יודע כל דרך אחרת לומר זאת. כך הוא הדבר גם כאשר אדם דתי כותב על דתו⁸ או טבח – על אומנות הבישול שלו. ניתן לומר שתכונה זו של הידע הטכני, שאפשר לנסחו במדויק, מקנה לו, לכל הפחות, רושם של ודאות: נראה הדבר שאפשר להיות בטוח לגבי טכניקה. מאידך, הידע המעשי, מטבעו, אינו ניתן לניסוח כזה. הוא מתבטא, בדרך כלל, באופן מקובל או מסורתי של עשיית דברים, או, בפשטות, בעשייה עצמה. דבר זה יוצר רושם של אי דיוק, ובעקבותיו גם רושם של אי ודאות, של היותו עניין של דעה,

של אפשרות ולא דווקא של אמת. זהו אכן ידע המתבטא בטעם או במשפטו של מומחה, והוא חסר נוקשות ומושפע מן הלומד כשם שהוא משפיע עליו. ידע טכני יכול להילמד מתוך ספר ואף בקורס בהתכתבות. יתר על כן, חלק גדול ממנו ניתן ללמוד בעל פה, לשנן ולהוציא לפועל בצורה מכנית: הטיעון בדרך ההיקש הוא טכניקה מסוג זה. ידע טכני ניתן, אם כן, הן ללמוד והן ללמוד במובן הפשוט ביותר של מילים אלה. מאידך גיסא, ידע מעשי אי אפשר ללמוד או ללמד, אלא רק להקנות או לרכוש. הוא קיים רק בפועל, והדרך היחידה לרכשו היא החניכות אצל אומן – לא משום שהאומן יכול ללמדה (הוא אינו יכול), אלא מפני שהדרך היחידה לקנותו היא מגע רצוף עם מי שמיישם אותו בהתמדה. מה שקורה בדרך כלל בתחומי האמנות ומדעי הטבע הוא שהתלמיד, בעת שהוא לומד את הטכניקה מרבו, מגלה שרכש בה בעת עוד סוג של ידע, מלבד הידע הטכני גרידא, מבלי שזה הוקנה לו במישרין ולעתים קרובות, אף מבלי שיוכל לתארו במדויק. כך רוכש לו הפסנתרן חוש אמנותי לצד טכניקת הנגינה, שחקן השחמט – סגנון ותובנה של מהות המשחק בנוסף לידיעת המסעים, והמדען קונה לו (בין השאר) סוג של כושר שיפוט המזהיר אותו כאשר הטכניקה שלו מובילה אותו בדרך לא דרך, כמו גם הבנה המאפשרת לו להבחין בין כיווני חקירה פוריים לשאינם כאלה.

ובכן, כפי שאני מבין זאת, הרציונליזם הוא הקביעה שמה שכיניתי ידע מעשי איננו בגדר ידע כלל וכלל, וכי, לאמיתו של דבר, אין בנמצא ידע שאיננו טכני. לדידו של הרציונליסט, היסוד הבלעדי של ידע הכרוך בכל פעילות אנושית הוא ידיעה טכנית, ואילו מה שכיניתי ידע מעשי אינו אלא סוג של בורות, שאלמלא היתה פגיעתו רעה ניתן היה להתעלם ממנו. שלטון ה"תבונה", לגבי הרציונליסט, משמעותו שלטונה של הטכניקה.

לבו של העניין הוא מעמד הבכורה שמעניק הרציונליסט לוודאות. טכניקה וודאות, לשיטתו, צמודות ללא הפרד, מאחר שידע ודאי הוא, לדידו, ידע שאינו מחייב לחרוג אל מעבר לעצמו לצורך ודאותו; הווי אומר, ידע שלא רק מסתיים בוודאות, אלא אף מתחיל בה ומתנהל תוך ודאות הולכת ונמשכת. וכך בדיוק נראה הידע הטכני לעין. הוא נראה כסוג של ידע שיש בו שלמות עצמית, מאחר שהוא משתרע בין נקודת מוצא מוגדרת (שבה הוא פורץ אל תוך מצב של בורות מוחלטת) לבין נקודת סיום, מוגדרת אף היא, שבה הוא מושלם, כמו בעת למידת כלליו של משחק חדש. טבעו של ידע זה הוא שניתן להכילו בשלמותו בין כריכותיו של ספר, שיישומו הוא, במידת האפשר, מכני לחלוטין, ושאין הוא נצרך לכל ידיעה שאיננה נכללת במסגרת הטכניקה עצמה. עליונותה של

אידיאולוגיה על פני מסורת מחשבתית נעוצה בכך שהיא נראית כמכילה את כל הדרוש לה. היא נלמדת בצורה הטובה ביותר כשמוחם של התלמידים נעור וריק; אך אם מתרוצצות כבר מחשבות כלשהן בראשו של התלמיד, צעדו הראשון של המורה חייב להיות טיהור – עליו לוודא שכל הדעות הקדומות והנחות היסוד סולקו, כך שיוכל להניח את יסודותיו על הסלע האיתן של הבורות המוחלטת. בקצרה, הידיעה הטכנית היא, ככל הנראה, סוג הידיעה היחיד העומד בדרישות תקן הוודאות שבו בחר הרציונליסט.

ובכן, לטענתי, הידע הכרוך בכל פעילות מוחשית לעולם אינו ידע טכני בלבד. אם אמת הדבר, נראית שגיאתו של הרציונליסט פשוטה למדי – ראית החלק, בשגגה, כשלם, תפיסת החלק כניחן בתכונותיו של השלם כולו. אך טעותו של הרציונליסט איננה מסתיימת בכך. אשלייתו הגדולה היא שלטונה של הטכניקה, אך בנוסף, ובמידה לא פחותה, הוא נופל בפח הוודאות-לכאורה של הידע הטכני. עליונותו של הידע הטכני נובעת ממראית העין שלו – הוא נראה כפורץ מתוך בורות טהורה ומגיע לידע שלם וודאי, כלומר פותח ומסיים בוודאות. אך למעשה, זוהי אשליה. לימוד טכניקה, כמוהו כרכישת כל סוג אחר של ידע, אין פירושו סילוקה של בורות טהורה, אלא שיפורו של הידע הקיים. אין דבר כלשהו, אף לא טכניקה שהיא שלמה בפני עצמה כמעט לחלוטין (כמו כללי משחק), שניתן להקנות למוח ריק; ומה שמוקנה מוזן על ידי מה שכבר נמצא שם. אדם היודע את כלליו של משחק אחד, יוכל, בעזרת ידיעה זו, ללמוד במהירות את כלליו של משנהו; ואילו אדם שאיננו מכיר "כללים" כלשהם (אם ניתן להעלות זאת על הדעת), סיכויי הצלחתו כתלמיד יהיו נמוכים עד מאוד. וכשם שהאיש ה"עושה את עצמו" אינו "יוצר" בפועל ממש את עצמו יש מאין, אלא מתבסס על חברה מסוימת ועל מורשת גדולה הנותרת חבוייה, כך גם הידע הטכני לעולם אינו שלם לעצמו, ונוכל להציגו ככזה רק אם נתעלם מהנחות היסוד שעליהן הוא מבוסס. ואם שלמותו העצמית של הידע הטכני היא מקסם שווא, הרי שגם הוודאות המיוחסת לו, המתבססת על שלמות עצמית זו, אינה אלא אשליה.

אך מטרתי איננה הפרכת הרציונליזם; בשגיאותיו יש עניין רק במידה שהן מגלות את טבעו. אין אנו בוחנים את אמיתותה של תורה גרידא, אלא את משמעותה של אופנה אינטלקטואלית בהיסטוריה של אירופה שלאחר הרנסנס. והשאלות שעלינו לנסות להשיב עליהן הן: מהו מקורה של אמונה זו בריבונותה של הטכניקה? מניין צמח ביטחון כה מופלא ב"תבונה" האנושית בגירסתה זו? כיצד נוצר והתעצב טבע אינטלקטואלי זה? באילו נסיבות פלש אל הפוליטיקה האירופית, ולאילו תוצאות הביא?

הופעתו של דפוס אינטלקטואלי חדש היא כהופעתו של סגנון ארכיטקטוני חדש; הוא מגיח כמעט מבלי משים, בלחצן של השפעות רבות ומגוונות, ואין טעם לחקור ולדרוש אחר מקורותיו. לאמיתו של דבר, מקורות שכאלה אינם בנמצא; כל שניתן להבחין בו הוא השינויים המתרחשים באיטיות ובעקיפין, ההיערכות מחדש שוב ושוב, זרמי הגיאות ושפל של הרוח, המתגבשים לבסוף בצורה חדשה בעליל. שאיפתו של ההיסטוריון היא להימלט מאותו תמצות קיצוני של התהליך הקובע את זמנה של הצורה החדשה בתאריך מוקדם מדי או מאוחר מדי, ומכל מקום, מדויק מדי, ולהימנע מהדגשה מוטעית הנובעת מהתרשמות מופרזת מרגע ההופעה הגלויה והברורה של אותה צורה חדשה. אולם דווקא רגע זה הוא העומד במרכז התעניינותם של אלה ששאיפותיהם אינן כה רמות. אני מציע לקצר את דיווחי על הופעתו של הרציונליזם המודרני ועל אופיו ומזגו האינטלקטואלי של הרציונליסט בכך שאפתח ברגע שבו הוא הראה עצמו בעליל, ואדרש רק להיבט אחד של נסיבות הופעתו. רגע זה הוא ראשית המאה השבע־עשרה, והוא נקשר, בין השאר, למצב הידע באותה עת – הן הידע אודות עולם הטבע והן הידע על העולם התרבותי.

מצבו של הידע באירופה בראשית המאה השבע־עשרה היה מיוחד במינו. הושגה כבר התקדמות מרשימה בתחומים שונים, זרמי החקירה גאו בחזקה כבכל תקופה אחרת בהיסטוריה שלנו, וכוחן של הנחות היסוד שהפרו חקירה זו לא הראה כל סימן של תשישות. ואף על פי כן, נראה היה לצופים חריפי השכל שמשוהו בעל חשיבות עליונה נעדר. "מצבה של הדעת", כתב בייקון, "אינו מצב של שגשוג או של התקדמות מהירה".⁹ אי אפשר היה לייחס את העדרו של השגשוג להישרדותו של הלך רוח עוין כלפי סוג החקירה שנוהלה באותם ימים; הוא נתפס כמכשול שממנו סבלו דווקא מוחות שכבר שוחררו במלואם מהנחות היסוד (אם כי, כמובן, לא מכל הפרטים) של המדע האריסטוטלי. מה שנראה חסר לא היה השראה או אפילו הרגלים שיטתיים של חקירה, אלא טכניקה של מחקר המנוסחת באופן מודע, אמנות של פרשנות, שיטה המבוססת על כללים כתובים. והמפעל של מילוי המחסור הזה היה האירוע שבו התרחשה הופעתו המובהקת של הטיפוס האינטלקטואלי החדש שאותו כיניתי הרציונליסט. הדמויות הבולטות ביותר בהיסטוריה המוקדמת

של מפעל זה הן, כמובן, בייקון ודקרט, ובכתביהם נוכל למצוא רמזים למה שהפך להיות, מאוחר יותר, הדפוס הרציונליסטי.

שאיפתו של בייקון היתה לצייד את השכל במה שנראה לו הכרחי כדי להגיע לידיעה ודאית ומוחשית של העולם שאנו חיים בו. ידע כזה אינו בתחום השגתה של "התבונה הטבעית" המסוגלת להגיע רק ל"השערות פחותות ערך שכמוהן כניחוש", אך לא לוודאות.¹⁰ פגם זה מנע את פריחתו ושגשוגו של הידע. ספרו נובם אורגנום פותח באבחנה של המצב האינטלקטואלי. מה שחסר הוא תפיסה ברורה של טבעה של הוודאות ואמצעים נאותים להשגתה. "נשארה רק דרך אחת", אומר בייקון, "להשבתו של מצב בריא ותקין – והיא, שעבודת ההבנה בשלמותה תתחיל מבראשית, ושהרוח, מלכתחילה, לא תיעזב לבחור לה את דרכה אלא תונחה בכל צעד ושעל".¹¹ מה שדרוש הוא "תוכנית בטוחה", "דרך" חדשה של הבנה, "אמנות" או "שיטה" של חקירה, "מכשיר" אשר (ממש כמו העזרים המכניים שבני האדם משתמשים בהם להגברת היעילות של כוחם הטבעי) יפצה על חולשתה של התבונה הטבעית: בקצרה, מה שדרוש הוא טכניקה מנוסחת של חקירה.¹² הוא מכיר בכך שטכניקה זו תיראה כמין מכשול בפני התבונה הטבעית, לא כנפיים לגופה אלא משקלות על צווארה, כדי לכלכל את שפיעתה;¹³ אך זהו מכשול בפני המכשלה העומדת בדרכה של הוודאות, שהרי חוסר המשמעת הוא החוצץ בין התבונה הטבעית לידיעתו הוודאית של העולם. בייקון משווה טכניקה זו של מחקר לטכניקה של ההיקש הלוגי; בעוד הראשונה מתאימה לגילוי אמיתותם של דברים, האחרונה תסכון רק לגילוי אמיתותן של דעות.¹⁴

לאמנות המחקר שבייקון ממליץ עליה יש שלושה מאפיינים עיקריים. ראשית, זוהי מערכת של כללים; זוהי טכניקה לכל דבר מבחינת האפשרות לנסחה כמערכת מדויקת של הוראות שאפשר ללומדן בעל פה.¹⁵ שנית, זוהי מערכת של כללים שניתן להוציאם אל הפועל בצורה מכנית לחלוטין; זוהי טכניקה מובהקת הניכרת בכך שכדי להפעילה אין צורך בכל ידיעה או כישורים שכליים שאינם נכללים בה עצמה. בייקון אומר על כך דברים מפורשים. פירושו של הטבע צריך "להיעשות כעל ידי מכונה",¹⁶ "כוחו ומצוינותו של השכל [של החוקר] כמעט שאינם ממין העניין",¹⁷ השיטה החדשה "מציבה את כל כישורי השכל וההבנה כמעט במישור אחד".¹⁸ שלישית, זוהי מערכת של כללים שתחולתם אוניברסלית; זוהי טכניקה לאמיתה, שהיא מכשיר חקירה שאינו תלוי בכל דרך שהיא בנושא החקירה.

חשיבותו של מפעל זה אינה נעוצה בטיבם המדויק של כללי החקירה, כללי עשה ולא־תעשה כאחד, אלא ברעיון שטכניקה כזו היא בכלל בגדר האפשר. כי מה שמוצע כאן – כללי גילוי מדעי שאין בהם כל דופי – הוא מרשים עד מאוד,

מין אבן חכמים, מפתח הפותח כל דלת, "מדע חובק-כל". בייקון עניו דיו באשר לפרטי שיטתו, ואינו סבור שכבר העניק לה את נוסחה הסופי; אך הוא מאמין ללא מצרים באפשרות קיומה של "שיטה" כזו באופן כללי.¹⁹ מבחינתנו, הראשון מבין כלליו הוא החשוב ביותר, העיקרון שעלינו להניח בצד את הדעה המקובלת, שעלינו "להתחיל מחדש, מן התשתית עצמה".²⁰ ידע אמיתי חייב להתחיל בטיהורה של התודעה, מאחר שעליו לפתוח וגם לסיים בוודאות ולהיות שלם כשלעצמו. ידע ודעה הם מושגים נפרדים לחלוטין. אין לקוות כי נוכל להשיג ידע אמיתי כלשהו מתוך "הרעיונות הילדותיים שספגנו לראשונה". וכאן, יש לציין, נמצא ההבדל בין האפלטוניות והסכולסטיות כאחת ובין הרציונליזם המודרני: אפלטון הוא רציונליסט, אך הדיאלקטיקה איננה טכניקה, והשיטה הסכולסטית כיוונה עצמה תמיד למטרה מוגבלת בלבד.

את התורה שבנובום אורגנום ניתן לסכם, מבחינתנו, כריבונותה של הטכניקה. עיקרה אינו הענקת מעמד בכורה לטכניקה לצד ההכרה בכך שידע טכני לעולם איננו הידע בשלמותו, אלא בקביעה שהטכניקה וחומר הגלם המשמש אותה הם הכל ואין בלתם. אף על פי כן, אין זו עדיין ראשיתה של האופנה האינטלקטואלית החדשה, אלא רק רמז מוקדם ומובהק לה: ניתן לומר שהאופנה עצמה צמחה מהבאת תקוותיו של בייקון לכלל הגזמה ולא דווקא מטבען של השקפותיו. דקרט, כמוהו כבייקון, גם הוא שאב את רעיונותיו ממה שנראה כפגמיה של החקירה בת זמנו; גם הוא הבחין בהעדרה של טכניקת חקירה מודעת ומנוסחת במדויק. והשיטה שהוצגה בספריו מאמר על המתודה (*Discourse de la Méthode*) ועקרונות הפילוסופיה (*Regulae*) דומה מאד לזו של נובום אורגנום. לדידו של דקרט, לא פחות מאשר לדידו של בייקון, המטרה היא ודאות. ידיעה ודאית יכולה לצמוח רק בתודעה מרוקנת; טכניקת המחקר מתחילה בטיהור אינטלקטואלי. העיקרון הראשון של דקרט הוא "אל תקבל שום מציאות כאמיתית אם אינך יודע עליה בעליל, הימנע בקפדנות מחיפזון ומדעה קדומה, התבסס אך ורק על עצמך"; ועל החוקר נאמר כי הוא "כאדם ההולך לבדו באפלה".²¹ זאת ועוד, טכניקת החקירה מנוסחת כמערכת כללים היוצרים, באופן אידיאלי, שיטה חסינת טעויות שיישומה הוא מכני ואוניברסלי כאחד. ושלישית, אין דרגות של ידיעה, מה שאינו ודאות אינו אלא חוסר שחר גרידא. עם זאת, דקרט נבדל מבייקון מבחינת היסודיות של השכלתו בפילוסופיה הסכולסטית והרושם העמוק שהשאירה ההמחשה הגיאומטרית על תודעתו, והתוצאה של הבדלים אלה בהשכלה ובהשראה היא שניסח את טכניקת החקירה ביתר דייקנות, ובעקבותיה אף ביתר ביקורתיות מחברו. דעתו כוונה, אמנם, ליצירתה של שיטת מחקר

אוניברסלית וחסידות שגיאות, אך מאחר שהשיטה שהוא מציע בנויה על פי הדגם הגיאומטרי, מגבלותיה, כשעליה לטפל בעצמים ולא באפשרויות, בולטות לעין. דקרט יסודי יותר מבייקון ביחסו הספקני אל עצמו ובסופו של דבר הוא מכיר בכך שטעות היא לראות בשיטה זו אמצעי חקירה בלעדי.²² ריבונותה של הטכניקה מתגלה כחלום ולא כמציאות. אף על פי כן, הלקח שממשיכיו של דקרט סברו שלמדו ממנו היה ריבונותה של הטכניקה, ולא ספקותיו לגבי אפשרות קיומה של שיטה חסידת שגיאות.

בתיאור תמציתי מאוד אך נסלח של ההיסטוריה, ניתן לומר שהדפוס הרציונליסטי צומח מאימוץ תקוותיו של בייקון באופן מרחיק לכת, מעבר לגבולותיהן המקוריים, ומן ההתעלמות מספקנותו של דקרט; הרציונליזם המודרני הוא מה שהפיקו מוחות רדודים מפרי רוחם של אנשים בעלי הבחנה וגאונות. כשהגאון מלמד את הבורים לחשוב, הוא מצעיד אותם בנתיב המשגים. אך ההיסטוריה של הרציונליזם איננה רק תולדותיו של צמיחתו והתגבשותו ההדרגתית של אופי אינטלקטואלי חדש זה; היא גם תולדות חדירתה של תורת ריבונותה של הטכניקה לכל תחום של פעילות אינטלקטואלית. דקרט מעולם לא הפך לקרטזיאני, אך כדברי בואייה על המאה השבע-עשרה, "הקרטזיאניזם ניצח; הוא כבש את המאה השבע-עשרה כל כולה. הוא חדר ברוחו לא רק אל הפילוסופיה אלא גם אל המדעים והאמנויות עצמם".²³ מן המפורסמות הוא כי באותה תקופה התאפיינו השירה והדרמה בדגש מובהק על טכניקה, על כללי קומפוזיציה, על הקפדה על הליכות ונימוסים ספרותיים, ואלה שמרו על השפעתם ושליטתם כמעט מאתיים שנה. ממכבשי הדפוס נבע זרם של ספרים על "אמנות השירה", "אמנות החיים" ו"אמנות החשיבה". הדת, מדעי הטבע, החינוך, חיי היום יום – אף אחד מהם לא התחמק מהשפעתו של הרציונליזם החדש; שום חברה לא היתה מבודדת ממנה, ושום פעילות – חסינה מפניה.²⁴

השינויים האיטיים והעקיפים שבאמצעותם הפך הרציונליסט של המאה השבע-עשרה לרציונליסט של ימינו אנו הם סיפור ארוך ומסובך, שלא אתיימר להציגו כאן אף בתמצית. חשוב רק להבחין בכך שככל שהלך האופי הרציונליסטי והתרחק ממקורות השראתו האמיתיים, כן הלך ונעשה גס ומגושם יותר. מה שהיה במאה השבע-עשרה "אמנות המחשבה" הפך עכשיו להיות "מוחך וכיצד תשתמש בו, תוכנית מאת מומחים בעלי שם עולמי לפיתוח מוח מאומן במחיר מציאה". במקום אמנות החיים יש לנו טכניקה של הצלחה, והחדירות המוקדמות והצנועות, יחסית, של ריבונות הטכניקה לתחום החינוך, צמחו והיו לתורה מקיפה שיש באמתחתה פתרונות טכניים לכל בעיה.

מטבע הדברים, המניעים העמוקים שעודדו אופנה אינטלקטואלית זו ופיתחו אותה אינם ברורים; הם חבויים במעמקיה של החברה האירופית. אך בין שאר נסיבותיה, אין ספק שיש לה קשר הדוק לירידה באמונה בהשגחה עליונה: טכניקה מיטיבה וחסידות שגיאיות באה במקומו של האל המיטיב והצודק תמיד; וכשההשגחה הסתירה פניה וחדלה מלתקן את שגיאותיהם של בני האדם היה זה מן ההכרח למנוע שגיאיות שכאלה. אין ספק גם שמקורה הוא בחברה או בדור החושב שמה שגילה בכוחות עצמו חשוב יותר ממה שבא לו בירושה,²⁵ דור המתפעל יתר על המידה מהישגיו שלו ונתפס לאשליות הגדולה האינטלקטואלית שהן טירופה האופייני של אירופה שלאחר הרנסנס, דור שאינו יכול להגיע לשלווה רוחנית משום שמעולם לא השלים עם עברו. החזון של טכניקה המציבה את כל המוחות על אותו מישור סיפק בדיוק את קיצור הדרך שמשך את לבם של אנשים שאצה דרכם להיראות משכילים, אך קצרה ידם מלרדת לעומק פרטיה של מורשתם הכוללת. ומספרם של אנשים אלה הלך ועלה למן המאה השבע-עשרה – במידה מסוימת הודות לרציונליזם עצמו.²⁶ ניתן, אכן, לומר, שכל הכוחות (או כמעט כל הכוחות) שעודדו את צמיחתו של הדפוס הרציונליסטי בראשית ימיו, הלכו והגבירו מאז את השפעתם על תרבותנו.

אל נטעה לחשוב שהרציונליזם כבש את מקומו בקלות וללא התנגדות. הוא נחשד כחידוש לשמו, וכמה תחומים של פעילות אנושית – הספרות, לדוגמה – שידו כבדה עליהם בתחילה, השתחררו לבסוף מעולו. עם זאת, בכל הרמות והתחומים היתה ביקורת מתמשכת על ההתנגדות ללקחיו של הרציונליזם. משמעותה של תורת ריבונותה של הטכניקה נעשית ברורה יותר כאשר אנו בוחנים מה אמר עליה אחד ממבקריה הראשונים והמעמיקים ביותר. פסקל הוא מבקר שקול של דקרט, שאינו שולל את דבריו בכל מקרה ומקרה, אך חולק עליו בנקודות מהותיות.²⁷ ראשית, הוא הבחין שהשאיפה הקרטזיאנית לידע ודאי מבוססת על אמת מידה כוזבת לקביעת ודאות. דקרט היה חייב להתחיל בדבר שהוא כה ודאי עד שאין להטיל בו ספק, וכתוצאה מכך הגיע למסקנה שכל ידע אמיתי הוא ידע טכני. פסקל נמנע ממסקנה זו באמצעות תורת ההסתברות שלו: ידע הוא ודאי רק בזכות חלקיותו; מכאן נובע הפרדוקס, שבידע סביר יש יותר מן האמת השלמה מאשר בידע ודאי. שנית, פסקל הבחין בכך שההיגיון הקרטזיאני לעולם אינו המקור היחיד לידע הכרוך בפעילות מוחשית כלשהי. התודעה האנושית, הוא קובע, אינה תלויה לחלוטין לצורך פעולתה המוצלחת בטכניקה מודעת ומנוסחת; ואף כאשר נעשה שימוש בטכניקה, התודעה מפעילה אותה "בדרך טבעית, ישירה ומובנת מאליה". ניסוח מדויק של כללי חקירה מסכן את

הצלחתה, בגלל ההפרזה בחשיבותה של השיטה. בעקבות פסקל באו אחרים, ואכן חלק גדול מתולדות הפילוסופיה המודרנית סובב סביב שאלה זו. אך למרות שמחברים מאוחרים יותר הרחיבו, לעתים קרובות, את יריעת הביקורת, מעטים עמדו, ביתר ביטחון מפסקל, על כך שמשמעותו של הרציונליזם איננה הכרתו בידע הטכני אלא הימנעותו מהכרה בכל ידע אחר: טעותו הפילוסופית נעוצה בוודאות שהוא מייחס לטכניקה ולתורתו בדבר ריבונותה; שגיאתו המעשית נובעת מן האמונה שרק תועלת תצמח מהפיכת ההתנהגות למודעת לעצמה.

ד

לא היה זה סביר, כמובן, שהפוליטיקה תימלט לחלוטין מעולו של זרם אינטלקטואלי כה חזק ומלא מרץ כרציונליזם החדש. ממבט ראשון אף נראה, שהפוליטיקה צריכה היתה להיסחף אל תוך הגל הגואה מוקדם יותר ועמוק יותר מכל פעילות אנושית אחרת. עוצמת אחיזתו של הרציונליזם ברוב תחומי החיים עברה מעלות ומורדות במרוצת ארבע מאות השנים האחרונות, אך בתחום הפוליטיקה היא הלכה וגברה והיא חזקה עתה יותר מאי פעם בעבר. כבר בחנו את מזגו האינטלקטואלי הכללי של הרציונליסט כאשר הוא נפנה לפוליטיקה; עתה עלינו לבחון את הנסיבות שבהן נכנעה הפוליטיקה האירופית כמעט לחלוטין לרציונליסט ואת התוצאות שנבעו מכך.

את העובדה שכל הפוליטיקה בת זמננו נגועה ברציונליזם על קרבה ועל כרעיה יכחישו רק אלה הבוחרים לכנות את הנגע בשם אחר. לא רק חטאינו הפוליטיים רציונליסטיים המה, אלא אף מעלותינו הפוליטיות. מפעלינו הם, בדרך כלל, רציונליסטיים הן בטבעם והן במטרתם; אך מה שחשוב יותר, נטיית רוחנו הפוליטית כולה נקבעת גם היא באותו אופן. ואותם יסודות מסורתיים, בייחוד בפוליטיקה האנגלית, אשר ניתן היה לצפות שימשיכו בהתנגדות כלשהי ללחצו של הרציונליזם, כבר סיגלו עצמם כמעט לחלוטין למזג האינטלקטואלי השולט, והם אף מציגים הסתגלות זו כאות לחיוניותם, ליכולתם ללכת עם הזמן. הרציונליזם חדל להיות סגנון פוליטי מסוים גרידא והפך לאמת המידה לפוליטיקה המכובדת ככלל.

עד כמה עמוקה היא חדירתה של הגישה הרציונליסטית להגותנו ולפעולתנו הפוליטית ניתן לראות מן המידה שבה מסורות התנהגות פינו את מקומן לאידיאולוגיות, מן המידה שבה מדיניות ההרס והבריאה תפסה את מקומה של מדיניות התיקון, והמתוכנן במודע ומבוצע במכוון נחשב (מסיבה זו) עדיף על מה שצמח והתבסס מבלי משים במשך הזמן. המרה זו של דרכי התנהגות מקובלות, שהן גמישות ולעולם אינן קבועות או מוגמרות לחלוטין, במערכות נוקשות למדי של רעיונות מופשטים, אינה חדשה, כמובן; ככל שהדבר נוגע לאנגליה היא החלה במאה השבע־עשרה, בשחר ימיה של הפוליטיקה הרציונליסטית. אך בעוד שבעבר היא עוכבה והואטה באופן בלתי מודע, למשל, על ידי אי־רשמיותה של הפוליטיקה האנגלית (שאיפשרה לנו להימנע, במשך זמן רב, מייחוס ערך רב מדי לפעולה פוליטית ומתליית תקוות רבות מדי בהישגים פוליטיים – להימנע, לפחות בתחום הפוליטי, מהאשליה שניתן לפוגג את חוסר השלמות), הרי שעתה הפכה התנגדות זו עצמה לאידיאולוגיה.²⁸ ייתכן שזוהי חשיבותו העיקרית של ספרו של האייק הדרך לשעיבוד – לא תוקפה של תורתו אלא העובדה שזוהי תורה כלל ועיקר. תכנית שלפיה יש להתנגד לכל תכנון היא אולי טובה יותר מהיפוכה, אך גם היא שייכת לאותו סגנון פוליטי. רק בחברה הנגועה כבר עמוקות ברציונליזם יכולה הפיכתם של הכוחות המסורתיים המתנגדים לעריצותו לאידיאולוגיה מודעת להיחשב כחיזוקם של כוחות אלה. נראה הדבר שכיום, כדי ליטול חלק בפוליטיקה ולצפות לאוזן קשבת, הכרח הוא להחזיק בתורה כלשהי, במובן המצומצם של המילה. חסרונה של זו נראה כקלות דעת ואף כדבר מביש. והקדושה, שבחברות מסוימות השתייכה לפוליטיקה שנצמדה באדיקות לדרכי המסורת, הפכה עתה להיות נחלתה הבלעדית של הפוליטיקה הרציונליסטית. הפוליטיקה הרציונליסטית, כפי שצינתי, היא הפוליטיקה של הצורך המיידי, שאינו מונחה על ידי ידיעה מוחשית ואמיתית של צרכיה הקיימים ועומדים של החברה וכיוון התפתחותה, אלא מתפרש באמצעות ה"תבונה" ומסופק על פי טכניקה אידיאולוגית: זוהי הפוליטיקה של הספר. וגם זה מאפיין כמעט את כל הפוליטיקה בת זמננו: להיות חסר ספר פירושו להיות בלא הדבר היחיד שאי אפשר בלעדיו, ולא למלא בקפדנות אחר כל אות ותג שבספר פירושו להיות פוליטיקאי מפוקפק. אכן, כה הכרחית היא עזרתו של הספר, שאלה שסברו עד כה שניתן להסתדר גם בלעדיו, נאלצו לשנס מותניהם ולחבר להם אותו בעצמם, ולו באיחור. זהו תסמין של ניצחון הטכניקה העומד, כפי שראינו, בשורשו של הרציונליזם המודרני; כי מה שהספר מכיל הוא רק מה שאפשר לשים בו – כללים של טכניקה. וכך, כשספרם בידם (כי גם אם ניתן לשנן את הטכניקה בעל

פה, לא תמיד שקדו על תלמודם), נועצים הפוליטיקאים של אירופה את מבטם בתבשיל המבעבע שהם מכינים לקראת העתיד; אך כשוליות טבחים דחופים ובהולים שנותרו ללא מדריכם אשף המטבח, אין ידיעתם מגעת אל מעבר למילה הכתובה ששיננו – היא יוצרת רעיונות בראשיהם אך לא תחושת-טעם בפייהם. בין העדויות הנוספות למעמדו של הרציונליזם בפוליטיקה בת ימינו ניתן למנות את תביעתו הנשמעת תדיר של "המדען" באשר הוא (הכימאי, הפיסיקאי, הכלכלן או הפסיכולוג) להשמיע את קולו בעניינים פוליטיים; כי גם אם הידע המדעי הוא תמיד יותר מידע טכני, מה שיש לו להציע לפוליטיקה לעולם אינו יותר מטכניקה. ותחת השפעה זו, השכל חדל להיות מבקרו של הנוהג הפוליטי ונעשה תחליף לו, וחיי החברה מאבדים את קצבם ואת המשכיותם ומצטמצמים לכלל שרשרת של בעיות ומשברים. פולקלור נחשב לבורות, מכיוון שאינו טכניקה, וכל תחושה של מה ש רק כינה "השותפות שבין ההווה לעבר" אובדת ואיננה.²⁹ עם זאת, אין צורך לערום תלי-תלים של הוכחות לכך שהמאפיין המובהק ביותר של הפוליטיקה בת זמננו הוא השראתה הרציונליסטית; הדעה הרווחת בדבר קלותו של העיסוק בפוליטיקה היא, לכשעצמה, עדות מספקת. ואם נחוצה דוגמה מוחשית יותר, אין צורך שנרחיק מבטנו מעבר להצעות שהוגשו לנו בדבר הבקרה על הפקתה של אנרגיה אטומית ועל השימוש בה. האמונה הרציונלית בריבונותה של הטכניקה היא הנחת היסוד העומדת הן מאחורי הרעיון שתיתכן איזו תבנית כללית של בקרה ממוכנת והן מאחורי כל התוכניות המפורטות שהוצגו עד עתה: הדבר נתפס כמה שמכונה בעיה "מינהלית". אך אם מולך עתה הרציונליזם כמעט ללא מצרים, השאלה שעלינו לדון בה היא, מה הן הנסיבות שסייעו להיווצרותו של מצב דברים זה? שהרי משמעותו של הניצחון אינה בו עצמו בלבד אלא אף בהקשרו.

בקצרה, התשובה לשאלה זו היא שהפוליטיקה של הרציונליזם היא הפוליטיקה של חסרי הניסיון הפוליטי, ושהמאפיין הבולט ביותר של הפוליטיקה האירופית בארבע מאות השנים האחרונות הוא שהיא סבלה מחדירתם של לפחות שלושה סוגים של חוסר ניסיון פוליטי – זה של השליט החדש, זה של המעמד השליט החדש, וזה של החברה הפוליטית החדשה – מבלי להזכיר את חדירתו של מין חדש, שזכתה לאחרונה לעידודו של מר שאו.* עד כמה הולמת הפוליטיקה הרציונליסטית את האדם, אשר מבלי שחונך או הוכשר לכך מוצא עצמו במצב המחייבו להפעיל יוזמה וסמכות פוליטית, אין צורך להדגיש. הצורך שלו בה הוא

*ג'ורג' ברנרד שאו (1856–1950), מבקר ומחזאי אירי, שהיה לו תפקיד מרכזי בהתפשטותן של תפיסות סוציאליסטיות בבריטניה.

כה גדול, עד ששום דבר לא ימריץ אותו להטיל ספק בכך שתיתכן טכניקת פלא פוליטית שתסיר את מכשול העדר הכשרתו הפוליטית. הצעה של טכניקה כזו תיראה לו כהצעת הגאולה עצמה; להיווכח שכל הידע ההכרחי ניתן להימצא, בשלמות וללא חסר, בתוך ספר, ויתר על כן, שידע זה הוא מן הסוג שניתן ללמוד חיש מהר בעל פה וליישמו בצורה מכנית – הרי זה, כגאולה עצמה, כמעט נפלא מכדי להיות אמת. ואף על פי כן זהו המסר, או דבר מה דומה לו עד כדי כך שניתן להחליפם בטעות זה בזה, שנבע, על פי הבנתו של הרציונליסט, מכתביהם של בייקון ודקרט. כי גם אם איש מהם לא ניסה להחיל את שיטתו באופן מפורט על הפוליטיקה, רמזים לפוליטיקה הרציונליסטית נמצאים בכתבי שניהם, מסויגים אך ורק על ידי ספקנות שניתן להתעלם ממנה בנקל. הוא לא נאלץ אפילו להמתין לבייקון ולדקרט (כלומר, לתורה כללית של רציונליזם); כבר מאה שנה קודם לכן סיפק מקיאווולי את צרכיו של הראשון שבהרפתקנים נזקקים אלה בשדה הפוליטיקה.

נאמר על מקיאווולי שמפעלו היה הצגת הפוליטיקה באופן מדעי, אך בכך, לדעתי, מוחמצת הנקודה החשובה. מדע, כפי שראינו, הוא ידע מוחשי, ועל כן הן מסקנותיו, והן האמצעים שבעזרתם הושגו, לא יוכלו לעולם להיכתב בשלמותם בספר. האמנות, כמוה כמדע, אינה יכולה להימסר כמערכת של הוראות; קניית שליטה בזו כן בזה כרוכה בפיתוח חושיו המיוחדים של המומחה. אך מה שניתן להקנות כמערכת הוראות הוא טכניקה, ובכך, בטכניקה הפוליטית, עוסק מקיאווולי כסופר. הוא הכיר בכך שטכניקת הממשל ברפובליקה שונה במידת מה מזו ההולמת נסיכות, והתעניין בשתייהן. אך כשכתב על הממשל בנסיכויות כתב עבור הנסיך החדש של תקופתו, וזאת משתי סיבות, האחת עקרונית והשנייה אישית. השליט שקיבל את כיסאו בירושה מדורי דורות, שקיבל חינוך מסורתי וירש את הניסיון רב־השנים של משפחתו, נראה מצויד כהלכה לתפקידו; ייתכן שניתן היה לשפר את הטכניקה הפוליטית שלו בעזרת קורס בהתכתבות, אך בדרך כלל ידע כיצד לנהוג. אך לגבי השליט החדש, שהביא לתפקידו רק את התכונות שהקנו לו את היכולת לצבור כוח פוליטי, ואשר לא למד דבר על נקלה פרט לחטאים הכרוכים במשרתו, היתה המשימה שונה. בהעדר השכלה והכשרה (מלבד בתחום השאפתנות) ומתוך שאצה לו הדרך להציג את החסר כאילו הוא קיים, נדרש לו ספר. אך היה זה ספר מסוג מסוים; הוא היה זקוק לתקציר לסטודנטים: חוסר ניסיונו לא איפשר לו לטפל בענייני המדינה ללא הכנה מראש. טבעו של תקציר כזה הוא שמחברו חייב להיות בעל ידיעה בלשון כשל אדם משכיל, שעליו להזנות את כשרונו (אם יש לו כזה)

ושאין לו כל יכולת להציל את הקורא ההדיוט מכל שגיאה אפשרית. מפעלו של מקיאווולי היה, אם כן, לספק תקציר-סטודנטים לדיפלומטיה, אימון פוליטי במקום הכשרה אמיתית לעיסוק בפוליטיקה, טכניקה לשליט חסר המסורת. הוא סיפק דרישה של זמנו; והיה לו עניין לספקה, מבחינת אישיותו ומזגו, מאחר שחש בקסמו של הקושי. השליט החדש היה מעניין יותר כי היה לו הרבה יותר סיכוי להיקלע לתסבוכת שתחייב עזרה ועצה – הרבה יותר סיכוי מאשר לשליט היורש המשכיל. אך כאבותיו מחולליו הגדולים של הרציונליזם בכלל (בייקון ודקרט), היה מקיאווולי מודע למגבלותיה של הידיעה הטכנית; לא מקיאווולי עצמו כי אם ממשיכיו הם שהאמינו בריבונותה של הטכניקה, הם שהאמינו שממשל אינו אלא "מינהל ציבורי" וניתן ללומדו מתוך ספר. ואילו הוא הציע לנסיך החדש לא רק את ספרו, כי אם גם את מה שישלים את חסרונותיו הבלתי נמנעים – את עצמו: הוא מעולם לא איבד את התחושה שהפוליטיקה היא, בסופו של דבר, דיפלומטיה, ולא יישומה של טכניקה.

צורכיהם של המעמדות החברתיים החדשים והבלתי מנוסים מבחינה פוליטית, שקנו להם יוזמה וסמכות פוליטית במרוצת ארבע מאות השנים האחרונות, מולאו בצורה דומה לזו שבה מילא מקיאווולי את צורכי הנסיך החדש במאה השש-עשרה. לא היה סיפק בידי אף אחד מן המעמדות האלה לרכוש לעצמו השכלה דיפלומטית לפני שתפס את השלטון; כל אחד מהם היה זקוק לתקציר לסטודנטים, לתורה פוליטית, כדי למלא את מקומה של דרך מקובלת ומושרשת של התנהגות פוליטית. אחדים מהכתבים האלה הם חיבורים מובהקים של וולגריזציה פוליטית; הם אינם מכחישים לחלוטין את קיומה או את ערכה של מסורת פוליטית (שהרי נכתבו על ידי אנשים בעלי הכשרה פוליטית של ממש), אך אין הם אלא תקצירים של מסורת, פלפולים המתיימרים להפיק את ה"אמת" שבמסורת ולהציגה כמערכת של עקרונות מופשטים, בעוד מלוא משמעותה, בהכרח, חומק מידם. דבר זה נכון בעיקרו לגבי ספרו של לוק המסה השנייה על המשטר האזרחי, שהיה תקציר פוליטי פופולרי, אך ימים רוב ערך לא פחות מהגדול שבכל התקצירים הדתיים, עדויות לנצרות מאת פילי. אך ישנם מחברים אחרים, כבנטס או גודווין, שבתרומתם למפעל המשותף של הדרכת חסרי הניסיון הפוליטי בדורות הבאים, מכסים לחלוטין את עקבותיהם של כל מסורת או נוהג פוליטי המקובלים בחברתם ברעיונות רוחניים לחלוטין: אלה שייכים לכת המחמירה ביותר של הרציונליזם. אך כאשר מדובר בסמכותיות, אין דבר בתחום זה שישווה לתורתם של מרקס ואנגלס. אמנם הפוליטיקה האירופית היתה רציונליסטית לפני ולפנים גם בלעדיהם, אך אין כל ספק כי הם יוצריה של

האדירה שבתורות הרציונליזם הפוליטי – וכך יאה, כי היא חוברה לשם הדרכתו של מעמד החסר הכשרה פוליטית יותר מכל מעמד אחר ששגה אי פעם באשליה כי הוא מחזיק בכוח פוליטי. ואין למצוא כל דופי בדרך המכנית שבה נלמד התקציר הפוליטי זה, הגדול מכולם, והוצא לפועל על ידי אלה שעבורם נכתב. אף טכניקה אחרת לא כפתה כך את עצמה על העולם כאילו היתה ידע מוחשי, ולא יצרה פרולטריון אינטלקטואלי כה עצום ורב שאין לו מה להפסיד מלבד הטכניקה שלו.³⁰

ההיסטוריה המוקדמת של ארצות הברית של אמריקה היא פרק מאיר עיניים בתולדות הפוליטיקה של הרציונליזם. מצבה של חברה הנדרשת, כמעט ללא התראה מוקדמת, להפעיל יוזמה פוליטית בכוחות עצמה, דומה למצבם של פרט או של מעמד חברתי הזוכים בכוח פוליטי מבלי שיהיו מוכנים לכך כל צורכם; באופן כללי, צרכיה של חברה כזאת דומים לאלה שלהם. והדמיון אף רב יותר כשעצמאותה של החברה המדוברת מתחילה בהפרת חוק מוצהרת, בדחייה מוגדרת ומפורשת של מסורת, ועקב כך ניתן להגן עליה רק באמצעות פנייה אל דבר מה שגם הוא אינו נחשב תלוי במסורת. וזה לא היה הגורם היחיד שאילץ את המתיישבים, אנשי המהפכה האמריקנית, לדבוק בתבנית הרציונליסטית. מייסדי העצמאות האמריקנית ניחנו הן במסורת הגותית אירופית והן בניסיון ובהרגלים פוליטיים מושרשים שיכלו להסתמך עליהם. אך רצה המקרה ומתנותיה האינטלקטואליות של אירופה לאמריקה (הן בתחום הפילוסופיה והן בתחום הדת) היו, מלכתחילה, רציונליסטיות ברובן המכריע: וההרגל הפוליטי הטבוע, תוצר נסיבות ההתנחלות, היה מה שניתן לכנות מין רציונליזם טבעי ובלתי מתוחכם. כאומה של אנשים פשוטים וחסרי יומרות, שאינם מרבים להרהר בדרכי ההתנהגות המקובלות שירשו, למעשה, מאבותיהם, ואשר, בקהילות הספר, התנסו חזור ושוב בכינון חוק וסדר לעצמם בהסכמה הדדית, לא נטו לראות בסדרים שהקימו אלא את פרי כוחם ועוצם ידם; נראה היה להם שהתחילו מאפס ושעל כן הם חייבים את כל ה שנפל בחלקם אך ורק לעצמם. תרבות של חלוצים היא, כמעט בהכרח, תרבות של אלה המודעים לכך ש"בנו את עצמם" במו ידיהם, רציונליסטים בתוקף הנסיבות ולא מתוך מחשבה תחילה, שאין צורך לשכנעם בכך שהידיעה מתחילה ב"לוח חלק", והם רואים את הרוח כחופשית לא כתוצאה של מין טיהור קרטזיאני מלאכותי אלא כמתנת האל הכל-יכול, כדברי ג'פרסון.

ובכן, נטיית רוחם של המתיישבים האמריקניים, אופיים האינטלקטואלי ונוהגם הפוליטי היו רציונליסטיים – כבר זמן רב לפני המהפכה. כך עולה בבירור

מתולדותיהן של המושבות השונות ומן המסמכים החוקתיים שלהן. וכאשר באו מושבות אלה "לנתק את הקשרים הפוליטיים אשר קשרו אותן לישות אחרת" ולהכריז על עצמאותן, ההשפעה הפוליטית החיה היחידה שדרך התנהגות פוליטית זו קיבלה מבחוץ היתה השפעה שאישרה את אופיה הטבעי מכל הבחינות. כי השראתם של ג'פרסון ושאר מייסדי העצמאות האמריקנית היתה האידיאולוגיה שמיצה לוק מן המסורת הפוליטית האנגלית. הם נטו להאמין, ואמונתם היתה עמוקה יותר מזו שתושב העולם הישן יכול היה להחזיק בה, שארגונה הנכון של החברה וניהול ענייניה מתבססים על עקרונות מופשטים ולא על מסורת, שכדברי המילטון צריך "לחטט ולחפש בין גווילים עתיקים ורשומות מעופשות". עקרונות אלה לא היו תוצר התרבות; הם היו טבעיים, "כתובים על כל דפיו של הטבע האנושי".³¹ ניתן היה לגלותם בטבע באמצעות התבונה האנושית, בעזרת טכניקה של חקירה הזמינה במידה שווה לכל בני האדם, שהפעלתה אינה מחייבת כל כישורים שכליים מיוחדים. יתר על כן, היה לתקופה זו יתרון על כל קודמותיה, משום שטכניקת החקירה הזאת אכן יושמה, והעקרונות המופשטים האלה כבר נתגלו, ברובם הגדול רק לאחרונה, ונכתבו בספרים. באמצעות השימוש בספרים אלה, חברה פוליטית שאך זה קמה לא רק שלא סבלה מנחיתות בגלל העדרה של מסורת, אלא אף נהנתה מעליונות של ממש על פני חברות שקדמו לה, ועדיין לא השתחררו מכבלי המסורת. מה שראה כבר דקרט, כי "מרכבה שכמה אומנים נטלו חלק בבנייתה, מושלמת פחות, בדרך כלל, ממעשה ידיו של אומן יחיד", גילה מחדש ג'ון ג'יי* בשנת 1777 – "האמריקנים הם האומה הראשונה שהשמים חננו בהזדמנות לשקול ולבחור בצורת הממשל שתחתיה יחיו. כל החוקות האחרות נוצרו על ידי אלימות או מתקלות שנבעו מהנסיבות, ועל כן קרוב לוודאי, שהן רחוקות יותר מן השלמות".³² הצהרת העצמאות האמריקנית היא תוצר אופייני של "רוח הזמן". היא מבטאת את הפוליטיקה של הצורך המידי המתפרש בעזרתה של אידיאולוגיה. ואין זה מפתיע שהיא היתה לאחד ממסמכי המקודשים של הפוליטיקה הרציונליסטית, ויחד עם מסמכים דומים מן המהפכה הצרפתית היתה מקור השראה להרפתקאות רבות אחרות, מאוחרות יותר, והטביעה עליהן את חותמה במסגרת השחזור הרציונליסטי של החברה.

השקפתי היא שהפוליטיקה הרגילה והמעשית של אומות אירופה נתקבעה בחטא הרציונליזם, שחלק גדול מכישלונה (המיוחס, לעתים קרובות, לגורמים

*ג'ון ג'יי (1745–1829), מדינאי ומשפטן אמריקני, ממנהיגי המאבק לעצמאות ארצות־הברית, ואחד ממחברי הפדרליסט.

אחרים, מידיים יותר)³³ נובע למעשה ממומיו של הדפוס הרציונליסטי כאשר הוא השולט בכיפה, ושאל לנו (מאחר שנטיית הרוח הרציונליסטית אינה אופנה שצצה ועלתה רק אמש) לצפות לישועה קרובה ממצוקתנו. תמיד מדכא הדבר את החולה כשאומרים לו שגילה של מחלתו כמעט כשלון, ועל כן אין לה מזור קל ומהיר, אם כי בדרך כלל (פרט למחלות הילדות) אכן כך הוא הדבר. כל עוד יישארו בתוקפן הנסיבות שעודדו את צמיחתו של הרציונליזם, עלינו לצפות שהפוליטיקה שלנו תישאר רציונליסטית בנטייתה.

אינני סבור שהמחברים שהזכרתי, כולם או חלקם, אחראים למצבנו הבישי. הם משרתי הנסיבות, שסייעו בהנצחתן (לעתים ניתן היה לצפות בהם מהדקים במידת מה את הבורג), אך לא הם אלה שיצרו אותן. אין גם להניח שהיו נותנים את הסכמתם לכל שימוש שנעשה בספריהם. כמו כן, אינני חושש מכתובה פילוסופית אמיתית בענייני פוליטיקה; אם בכלל היה בה כדי לעודד או לעכב את הנטייה לרציונליזם בפוליטיקה, היה זה תמיד עקב אי הבנה של מגמותיה, שאינן המלצה על התנהגות כלשהי אלא הסברתה. להסביר את הקשרים שבין הפוליטיקה והנצח – הרי זה דבר אחד; דבר שונה ופחות ראוי לשבח הוא, כשפוליטיקאי פעיל מוצא את מורכבותו של עולם המציאות, הנתון באילוצי זמן ונסיבות, בלתי ניתנת לשליטה עד כדי כך שהוא נשבה בקסמה של ההצעה להימלט חיש מהר אל הנצחיות המזויפת של האידיאולוגיה. ולבסוף, אינני סבור גם שמצוקתנו נובעת מהמקום שמדעי הטבע ודרך החשיבה הכרוכה בהם קנו להם בתרבותנו. אבחנה פשטנית זו של המצב הוצגה אמנם בהבלטה, אך אני סבור שהיא שגויה. מההשקפה שהצגתי לגבי טבעו של כל ידע מוחשי באשר הוא עולה, שתמיכתו של חוקר מדעי הטבע האמיתי אינה נתונה, בהכרח, לרציונליזם. ישנם, לבטח, מדענים, הנתונים ראשם ורובם לגישה הרציונליסטית, אך הם טועים בחשבם שהשקפותיהם של הרציונליסט ושל המדען חופפות בהכרח. הצרה היא שכאשר המדען יוצא אל מעבר לתחומו הוא נושא עמו, לעתים קרובות, רק את הטכניקה שלו, וכך הוא הופך, מיניה וביה, לבן בריתם של צבאות הרציונליזם.³⁴ בקצרה, היוקרה הרבה של מדעי הטבע שימשה אמנם להכבדת עולה של הנטייה הרציונליסטית על גבינו, אך לא היה זה פועלו של המדען האמיתי בתור שכזה, אלא של המדען שהוא רציונליסט למרות המדע.

לתיאור קצר זה של אופיו של הרציונליזם בפוליטיקה וכן של הנסיבות החברתיות והאינטלקטואליות של צמיחתו אבקש להוסיף כמה הרהורים. הורתה ולידתה של הפוליטיקה הרציונליסטית בצירוף של חוסר ניסיון פוליטי עם הזדמנות פוליטית. תנאים אלה שררו לעתים קרובות זה בצד זה בחברות אירופיות; כך היה הדבר גם בעולם העתיק, שסבל לא אחת מתוצאות התחברותם. אך איכותו המיוחדת של הרציונליזם בפוליטיקה המודרנית נובעת מכך שהעולם המודרני הצליח להמציא שיטה כה קבילה להעלמת חסרונו של חינוך פוליטי, עד שלעתים אפילו אלה שסבלו בעצמם מחיסרון זה לא היו מודעים לכך. כמובן שחוסר ניסיון זה מעולם לא היה, בשום חברה, נחלת הכלל; ומעולם לא היה מוחלט. תמיד היו בנמצא אנשים בעלי הכשרה פוליטית לאמיתתה, שהיו חסינים מפני נגע הרציונליזם (והדבר נכון במיוחד באנגליה, שבה הכשרה פוליטית כלשהי היתה נפוצה הרבה יותר מאשר בכמה חברות אחרות); ולעתים חדרה אפילו למוחו של הרציונליסט תזכורת עמומה למגבלות הטכניקה שלו. אכן, כה בלתי מעשית היא פוליטיקה רציונליסטית טהורה, עד שהאדם החדש, שזה מקרוב עלה לשלטון, לעתים קרובות יימצא כשהוא משליך את ספרו ומסתמך על ניסיון העולם הכללי שלו כאיש עסקים, למשל, או כפעיל באיגוד מקצועי. ניסיון זה הוא, ללא ספק, מדריך מהימן יותר מן הספר – זהו, לפחות, ידע ממשי ולא צל – אך עדיין אין זו ידיעה של המסורות הפוליטיות של חברתו שרכישתן, בתנאים הטובים ביותר, נמשכת שניים או שלושה דורות.

אף על פי כן, כשאינו יהיר או מתחסד, יכול הרציונליסט להתגלות כטיפוס שאינו בלתי־נעים. הוא כל כך רוצה להיות צודק. אך לרוע מזלו, לעולם לא יצליח ממש. הוא התחיל מאוחר מדי וברגל שמאל. ידיעתו לא תהיה לעולם יותר מידיעה למחצה, ועל כן לעולם לא יהיה יותר מצודק למחצה.³⁵ כנכרי או כאדם הנמצא מחוץ למעמדו החברתי, הוא מתבלבל לנוכח מסורת והרגלי התנהגות שהוא מכיר רק בחיצוניותם; לשוער או לעוזרת בית בעלת אבחנה יש יתרון על פניו. והוא רוחש בוז לאשר לא יבין; הרגל ומנהג נראים לו רעים מטבעם, מין התנהגות נבערת. ובעזרת מין הונאה עצמית מוזרה, הוא מייחס למסורת (שהיא, כמובן, במהותה זורמת ומשתנה) אותן נוקשות וקשיחות אופי שהן, למען האמת, נחלתה של הפוליטיקה האידיאולוגית. עקב כך, מסוכן וגם יקר לתת לרציונליסט

לנהל את העניינים, והוא גורם לנזק הרב ביותר לא כאשר הוא נכשל בהשתלטות על המצב (הפוליטיקה שלו היא תמיד, כמובן, השתלטות על מצבים והתגברות על משברים), אלא כאשר הוא נראה כמצליח; כי המחיר שאנו משלמים עבור כל אחת מהצלחותיו-לכאורה הוא הידוק אחיזתה של האופנה האינטלקטואלית הרציונליסטית במכלול חייה של החברה.

מבלי שנזדעק מפני רעות מדומות נוכל להצביע, לדעתי, על שניים ממאפייניו של הרציונליזם הפוליטי שבגללם סכנתו לחברה גדולה במיוחד. שום אדם נבון לא ירבה דאגה משום שאינו יכול למצוא, מיניה וביה, מזור למה שנראה לו כחולי מציק; אך בראותו כי הזמן החולף לא רק שאיננו מחליש את פגיעתו של הנגע אלא אף מחריפה, יהיה בכך בסיס וצידוק לחרדתו. ואבוי! כזה הוא, ככל הנראה, טבעה של מחלת הרציונליזם.

ראשית, הרציונליזם בפוליטיקה, כפי שפירשתיו לעיל, כרוך בשגיאה בולטת לעין, בתפיסה מוטעית לגבי טבע הידע האנושי, תפיסה שכמוה כהשחתת הרוח. אי לכך אין לו הכוח לתקן את חסרונותיו שלו; אין לו כל יכולת של ריפוי עצמי; אינך יכול להימלט משגיאותיו על ידי כך שתדבק ברציונליזם ביתר כנות או ביתר עומק. ניתן לומר כי זהו אחד מעוונותיהם של החיים על פי הספר; אין הם רק גורמים לשגיאות מוגדרות אלא אף מייבשים את הדעת: החיים על פי כללים מביאים, בסופו של דבר, לא־יושר אינטלקטואלי. יתר על כן, הרציונליסט דוחה מראש את ההשפעה החיצונית היחידה המסוגלת לתקן את טעותו; את סוג הידיעה העשוי להציל אותו הוא אינו זונח גרידא, אלא מתחיל את מעשיו בהריסתו. תחילה הוא מכבה את האור ואחר הוא מתלונן על שאינו רואה דבר, על שהוא "כאדם ההולך לבדו באפלה". בקצרה, הרציונליסט, במהותו, אינו ניתן לחינוך; וניתן היה לחנכו אל מחוץ לרציונליזם שלו רק בעזרתו של מקור ההשראה שהוא רואה בו את האויב הגדול של המין האנושי. כל מה שהרציונליסט יכול לעשות כאשר מניחים לו לפעול כרצונו הוא להחליף מפעל רציונליסטי אחד שכבר נכשל במשנהו, שבו הוא מקווה להצליח. אכן, לכך מתדרדרת במהירות הפוליטיקה בת זמננו: ההרגל והמסורת הפוליטית, שעד לא מכבר היו נחלתם המשותפת אפילו של יריבים קיצוניים בפוליטיקה האנגלית, פינו את מקומם לנטיית רוח רציונליסטית משותפת גרידא.

שנית, חברה שאימצה לה דרך ביטוי פוליטית רציונליסטית תמצא את עצמה עד מהרה מובלת או נסחפת לעבר צורת חינוך רציונליסטית בלעדית. אינני מתכוון לשיטתם המגושמת של הנציונל־סוציאליזם או הקומוניזם, שאינה מתירה חינוך כלשהו פרט להקניית התורה הרציונליסטית השלטת, אלא לגירסה

הקבילה יותר, שאינה מותירה מקום לחינוך שכיוונו הכללי אינו רציונליסטי.³⁶ וכאשר דרך חינוך רציונליסטית לחלוטין משתררת על הכל, נותרת התקווה היחידה לגאולה בידיו של נוקדן זנוח כלשהו "המחטט בין גווילים עתיקים ורשומות מעופשות" ומגלה כיצד נראה העולם לפני שהגיעו ימות המשיח.

כבר מראשית הופעתו על הבמה גילה הרציונליסט עניין מבשר רעות בחינוך. יש לו יראת כבוד בפני "השכל" ואמונה עזה בהדרכתו, והוא נחוש בדעתו כי יש לעודד פיקחות ולגמול לה בהאדרת כוחה. אך מהו חינוך זה שהרציונליסט מאמין בו? אין הוא, כמובן, הכרת ההרגלים וההישגים המוסריים והאינטלקטואליים של חברתו, יצירת שותפות בין ההווה לעבר, נטילת חלק בידע המוחשי; לדידו של הרציונליסט, כל אלה אינם אלא חינוך לבערות שהוא חסר ערך ומזיק. החינוך שהוא נושא אליו את עיניו הוא הקנייתו של טכניקה, הווי אומר, הקניית מחציתו של הידע – המחצית שניתן ללמדה מתוך ספרים כאשר הם משמשים כתקצירים. והתעניינותו נוגעת־האינטרס של הרציונליסט בחינוך מטהורת מן החדש שאין היא אלא מעשה מרמה שנועד להדק את אחיזתו הכפויה בחברה, רק משום שברור כי הוא שוגה באשליות ממש כתלמידיו. הוא מאמין בכל לבו שהקניית ידע טכני היא החינוך היחיד הראוי לשמו, כי הוא מונע על ידי האמונה שידע לאשורו שאינו ידע טכני איננו בנמצא. הכשרה ב"מינהל ציבורי" היא, על פי אמונתו, ההגנה הטובה ביותר כנגד חנופת הדמגוג ושקריו של הדיקטטור.

בחברה הנוטה כבר ברובה לרציונליזם יהיה ביקוש ער להכשרה מסוג זה. לידע למחצה (כל עוד מדובר במחצית הטכנית) יש ערך כלכלי; מוח "מאומן" השולט בשיטות העדכניות ביותר הוא מצרך מבוקש. וכמובן, הביקוש טבעי שיתמלא; ספרים מן הסוג המתאים ייכתבו ויימכרו בכמויות גדולות ומוסדות המציעים הכשרה מסוג זה (באופן כללי או לעניין מסוים) יצוצו.³⁷ וככל שהדבר נוגע לחברה שלנו, ניצולו של ביקוש זה החל, בהיקף נכבד, כבר לפני זמן רב; ניתן היה להבחין בו כבר בראשית המאה התשע־עשרה. אך אין זה חשוב כל כך שאנשים לומדים כיצד לנגן בפסנתר או איך לנהל חווה בעזרת קורס בהתכתבות; ובכל מקרה, הדבר הוא בלתי נמנע, כתוצאה מהנסיבות. על כן מה שאכן חשוב הוא, שהרוח הרציונליסטית כבר חדרה לעקרונות החינוך ולמוסדות החינוך המהותיים של החברה שלנו והחלה להשחיתם; אחדים מן הדרכים והאמצעים שבעזרתם הוקנה עד היום ידע ממשי (להבדיל מידע טכני גרידא) כבר נעלמו, אחרים מתיישנים ועוד אחרים הולכים ונשחיתים במפנים. כל לחץ הנסיבות של תקופתנו מוביל בכיוון זה. חניכות, עבודת התלמיד לצד האומן המקנה לו, בנוסף לטכניקה, גם את הידע שאי אפשר ללמד, עדיין לא נעלמה; אך היא הולכת

ומתיישנת, ואת מקומה תופסים בתי ספר טכניים שההכשרה שלהם (שאיננה יכולה להיות אלא טכנית) מתמוססת עם טבילתה הראשונה במימי העשייה. ושוב, חינוך מקצועי נתפס יותר ויותר כרכישתה של טכניקה,³⁸ משהו שניתן לעשותו באמצעות הדואר, והתוצאה היא שהולך וקרוב היום שבו יאיישו את המקצועות השונים אנשים חכמים, שמיומנותם מוגבלת ומעולם לא ניתנה להם הזדמנות נאותה ללמוד את הגוונים הדקים שמהם מורכבים המסורת וצופן ההתנהגות השייכים לכל אומנות גדולה.³⁹ אחת הדרכים שבהן נשמר ידע זה עד עתה (כי זהו הישג אנושי גדול שאם לא נפעל לשמירתו יאבד ויכלה) ונמסר מדור לדור היא המסורת המשפחתית. אך הרציונליסט לעולם לא יבין שלימוד מקצוע מצריך כשני דורות של התנסות; הוא אף יעשה כל מה שביכולתו כדי לחסום את הדרך בפני חינוך שכזה, שלדידו הוא מזיק. כאדם ששפתו היחידה היא אספרנטו, אין הוא יכול כלל לדעת שהעולם לא החל במאה העשרים. והאוצר היקר מפז של מסורות מקצועיות גדולות נהרס, לא מתוך הזנחה אלא במכוון, כדי לפגוע במה שמכונה אינטרסים משוריינים. אך ההתקפה הרציונליסטית העזה ביותר על החינוך היא, אולי, זו המכוונת כנגד האוניברסיטאות. הביקוש לטכנאים הוא עתה כה גדול עד שהמוסדות המיועדים להכשרתם אינם יכולים עוד לספקו, והאוניברסיטאות הן הנדרשות לעמוד בפרץ. הביטוי מבשר הרעות "גברים ונשים בעלי הכשרה אקדמית" הולך ותופס לו מקום של קבע, ולא רק באוצר המילים של משרד החינוך.

למתנגדי הרציונליזם אלה הן תבוסות מקומיות, אף כי לא זניחות, והנזק הנגרם בכל אחת מהן בנפרד ניתן, אולי, לתיקון. למוסד כמו אוניברסיטה יש, לפחות, כוח להגן על עצמו, אם ירצה להשתמש בכוחו. אך יש ניצחון שכבר נפל בחלקו של הרציונליסט בחזית אחרת, והתקומה ממנו תהיה קשה יותר, כי למרות שהרציונליסט יודע שניצח, יריבו כמעט אינו מודע לכך שהובס. כוונתי להשתלטותה של הגישה הרציונליסטית בדרכי תחבולה על כל תחום המוסר והחינוך המוסרי. המוסר של הרציונליסט מבוסס על רדיפה מודעת של אידיאלים מוסריים, והדרך הראויה לחינוך מוסרי היא כללים מחייבים, עקרונות מוסריים שיש להציגם ולהסבירם. דבר זה מוצג כמוסריות גבוהה יותר (מוסריותו של האדם החופשי; אין קץ לדברי ההבל) מזו של ההרגל, של המסורת הבלתי מודעת, ההולכת ונמשכת, של התנהגות מוסרית; אך למעשה, אין זו אלא מוסריות שצומצמה לדרגת טכניקה שניתן לרכוש אותה בעזרת הדרכה אידיאולוגית ולא באמצעות חינוך לדרכי התנהגות. במוסר, כמו בכל דבר אחר, חותר הרציונליסט לפתוח בסילוק הבערות שעברה בירושה ולאחר מכן למלא את החלל הריק של

הראש הפתוח בפריטים של ידע ודאי שהוא שולה, בדרך של הפשטה, מניסיונו האישי, ואשר, לפי דעתו, אושרו על ידי ה"תבונה" המשותפת לאנושות כולה.⁴⁰ הוא יגן על עקרונות אלה בעזרת טיעונים והם יצטרפו לכלל תורה לכידה (אם כי חסכנית מבחינה מוסרית). אך באופן בלתי נמנע, ניהול החיים, עבורו, הוא עניין מקוטע וחסר יציבות, מציאת פתרון לזרם של בעיות, השתלטות על שרשרת של משברים. כמו הפוליטיקה של הרציונליסט (שממנה, כמובן, אין היא ניתנת להפרדה), גם מוסריותו היא זו של האיש ש"בנה את עצמו" ושל החברה ש"בנתה את עצמה": היא מה שעמים אחרים הגדירו כ"עבודת אלילים". ואין נפקא מינה בכך שהאידיאולוגיה המוסרית המנחה אותו עתה (ואשר לה, אם הוא פוליטיקאי, הוא מטיף) איננה, למעשה, אלא שרידים מיובשים של מה שהיה פעם מסורתה המוסרית הבלתי מודעת של האצולה, שבהיותה חפה מאידיאלים, רכשה לה הרגלי התנהגות שבין אדם לחברו ומסרה אותם הלאה באמצעות חינוך מוסרי אמיתי. מה שחשוב לרציונליסט הוא אך ורק העובדה שסוף סוף הצליח להפריד בין מחצב האידיאל לבין סיגי ההרגל והנוהג; ואילו לנו חשובות מאין כמותן התוצאות המצערות של הצלחתו. אידיאלים מוסריים הם משקע; יש להם משמעות רק כאשר הם מעורבים במסורת דתית או חברתית, רק כל עוד הם חלק מחיים דתיים או חברתיים.⁴¹ המצוקה של תקופתנו נובעת מכך שהרציונליסטים כבר טורחים זמן רב כל כך על שאיבת הנוזלים שבהם נתערבבו האידיאלים המוסריים שלנו (ובשפיכתם החוצה כחסי ערך), עד שנותרנו רק עם השארית היבשה והמחוצצת הנתקעת בגרונו כשאנו מנסים לבולעה. ראשית אנו עושים כמיטב יכולתנו כדי להרוס את סמכותם של ההורים (בגלל הטענה שנעשה בה שימוש לרעה), לאחר מכן אנו מבכים ברגשנות את נדירותם של "בתים טובים", ולבסוף אנו יוצרים תחליפים המשלימים את מלאכת ההרס. ועל כן, בין שאר שחיתויות ותחלואים לרוב, אנו צופים בחיזיון של עדת פוליטיקאים רציונליסטים מתחסדים, המטיפים לאידיאולוגיה של אהבת הזולת ושירות לחברה בפני אוכלוסייה שהם וקודמיהם עשו כמיטב יכולתם כדי להרוס את השורש החי היחיד של התנהגות מוסרית שיש לה; ולעומתם ניצבת חבורה אחרת של פוליטיקאים המשתעשעת ברעיון לגאול אותנו מן הרציונליזם בהשראתה של רציונליזציה חדשה למסורתנו פוליטית.

הערות

ההערות הן הערותיו המקוריות של המחבר, והן הושארו בצורתן ובתוכנן המקוריים.

1. סקירה נאמנה של הפוליטיקה הרציונליסטית (על כל מבוכותיה וערכיה הסותרים) ניתן למצוא בתוך H.J. Blackman, *Political Discipline in a Free Society*.
2. השווה אפלטון, הרפובליקה, 501א. הרעיון שניתן להיפטר מחוק על ידי שריפתו אופייני לרציונליסט, שלדידו חוק הוא אך ורק דבר כתוב.
3. G. Polya, *How to Solve It*.
4. כמה הערות מצוינות על נושא זה ניתן למצוא בתוך M. Polanyi, *Science, Faith and Society*.
5. פוליה, לדוגמה, למרות העובדה שספרו עוסק בהיוריסטיקה (לימוד ופתרון בעיות בדרך של חקירה, ניסוי וטעייה, וכו') מביע את הדעה שתנאי היסוד להצלחתו של מחקר מדעי הם, קודם כל, "שכל ומזל", ואחר כך – "לשבת בשקט ולחכות עד שיעלה בראשך רעיון מבריק". אף אחד משניהם, כמובן, אינו כלל טכני.
6. תוקידידס שם בפיו של פריקלס דברי הערכה לאמת זו. להיות פוליטיקאי ולסרב להיות מודרך על ידי ידע טכני – הרי זו, לדעת פריקלס, סכלות. עם זאת, הנושא המרכזי בנאום ההלוויה אינו ערכה של הטכניקה בפוליטיקה אלא ערכו של הידע המעשי והמסורתי. ii, עמ' 40.
7. הדוכס הוא מצ' קרא ספר בקצהו העליון של האולם; בקצהו התחתון עסק הגלגלן בייצור גלגל. הגלגלן הניח מידו את המקבת והאזמל, פנה לדוכס ושאלו איזה ספר הוא קורא. "ספר אמרות החכמים", השיב לו הדוכס. "האם החכמים הללו עודם בין החיים?" שאל הגלגלן. "הו, לא", השיב הדוכס, "מנוחתם עדן".
- "אם כך", אמר הגלגלן, "מה שאתה קורא אינו אלא שארית ופסולת של אנשים שעבר זמנם".
- "איך אתה מעז, הגלגלן, למצוא דופי בספר שאני קורא?" זעם הדוכס. "אם תוכל להסביר את דברך, אניח לך. אם לאו – מות תומת".
- "כגלגלן", ענה הלה, "אני רואה זאת כך: כשאני עושה גלגל, ומכה לאט מדי, מנתי חודרת לעומק, אך אינה יציבה; כשאני מכה מהר מדי, מנתי יציבה אך אינה מעמיקה לחדור. הקצב הנכון, לא מהיר מדי ולא איטי מדי, אינו יכול להגיע אל היד אלא אם בא מן הלב. זהו דבר שאיני יכול לאמרו במילים [חוקים]; יש בכך אמנות שאיני יכול להסבירה לבני. לכן לא אוכל לתת לו לבצע את המלאכה במקומי, ועל כן, הרי אני כבן שבעים שנה ועודני עושה גלגלים. לדעתי, כך היה בוודאי גם אצל הקדמונים. כל מה שהיה ראוי למסירה הלאה מת עמם; את השאר כתבו בספריהם. לכן אמרתי כי מה שקראת אינו אלא שארית ופסולת של אנשים שעבר זמנם". (צ'ואנג טסו)
8. סנט פרנסואה דה סלה היה אדם אדוק בדתו, אך כאשר כתב לא עסק אלא בטכניקה של האדיקות.

9. Bacon, *Novum Organum* (Fowler), p. 157.

10. שם, עמ' 184.

11. שם, עמ' 182.

12. שם, עמ' 157.

13. שם, עמ' 295.

14. שם, עמ' 168.

15. שם, עמ' 168.

16. שם, עמ' 182.

17. שם, עמ' 162.

18. שם, עמ' 233.

19. שם, עמ' 331.

20. שם, עמ' 295.

21. *Discourse de la Méthode*, ii.

22. *Discourse de la Méthode*, vi.

23. *Histoire de la Philosophie Cartésienne*, i, p. 486.

24. אחד ההיבטים החשובים של תולדות הופעתו של הרציונליזם היה השינויים שחלו במשמעויות הלוואי של המילה "תבונה". ה"תבונה" שאליה פונה הרציונליסט איננה, לדוגמה, התבונה של הוקר, השייכת עדיין למסורת של הסטואיות ושל אקווינס. זוהי יכולת של חישוב שבאמצעותה אנשים מסיקים דבר מתוך דבר ומגלים אמצעים נאותים להשגת יעדים מסוימים, שהם עצמם אינם נתונים לביקורתה של התבונה; יכולת שבאמצעותה ניתן לגלות שהעולם הוא מכונה ותו לא. במידה רבה, הרציונליזם נשמע סביר ומתקבל על הדעת משום שתכונותיה של התבונה שהיתה חלק מהמסורת האינטלקטואלית הישנה יוחסו, מבלי משים, ל"תבונה" החדשה. דו־משמעות זו, הופעתה של משמעות הלוואי החדשה מתוך זו הישנה, ניכרת בכתביהם של רבים מן המחברים בראשית המאה השבע־עשרה – לדוגמה, בשירתו של מאלרב, בן זמנו של דקרט הקשיש ממנו, ואחד מאבותיה־מולידיה הגדולים של ריבונות הטכניקה בספרות.

25. זה היה נכון, ללא ספק, לגבי תקופתו של בייקון. ופרופסור ברנל מספר לנו עתה שבשלושים השנים שאחרי 1915 התגלה יותר, בכלל ובפרט, על הטבע והאדם מאשר בכל שנות ההיסטוריה האנושית.

26. עוד לפני זמן לא רב כל כך היו הצופים במירוצי הסוסים ברובם הגדול, כך אני מניח, גברים ונשים שידעו דבר מה מכלי ראשון על סוסים, ועל כן היו (מבחינה זו) בעלי השכלה אמיתית. עתה אין זה כך, מלבד, אולי, באירלנד. והצופה הבור, שאין לו כל יכולת, נטייה או הזדמנות להשכיל, המחפש לו קיצור דרך שיוציא אותו ממצוקתו, דורש ספר. (פריחת ספרי הבישול במאה העשרים נובעת גם היא, ללא ספק, ממצב דומה). מחבריו של ספר אחד מסוג זה, מדרך לקלאסיקה או איך לבחור את המנצח בדרכי, בהיותם מודעים להבדל שבין ידיעה טכנית לידיעה שלמה, לא חסכו במאמצים כדי להסביר ולהדגיש שמעבר לנקודה מסוימת אין חוקים מדויקים לבחירת המנצח, ונדרשת לכך מידה כלשהי של אינטליגנציה (שאינה מסופקת לקורא כחלק מן הכללים). אך כמה מקוראיו הרציונליסטים ותאבי הבצע שחיפשו שיטה חסינת שגיאות

אשר (כמו שיטתו של בייקון) תציב את שכלם הקטן ברמה אחת עם שכלם של אנשים בעלי השכלה אמיתית, חשבו שקנו מכרה זהב. וכל זה בא ללמדנו כמה טוב יותר היו מנצלים את זמנם אילו קראו בכתבי סנט אוגוסטין או הגל ולא באלה של דקרט: לא אוכל לסלוח לדקרט.

27. Brunschvicg, *Pensées*, i, p. 76.

28. המרה מסוג זה, שלא היתה קבועה ולכן גם נזקה לא היה מרחיק לכת, נוסתה על ידי לורד הליפקס הראשון.

29. תיאור שירי של הפוליטיקה של הרציונליזם נמצא בספרו של וורנר, *The Aerodrome*.

30. על ידי כך שהקנה לטכניקה שלו מבנה של השקפה על מהלך ההיסטוריה (עבר, הווה ועתיד), ולא על "הטבע האנושי", חשב מרקס שהתחמק מהרציונליזם; אך מכיוון שקודם לכן נקט באמצעי זהירות והפך את מהלך ההיסטוריה לתורה, לא היתה התחמקותו אלא אשליה. הרציונליסט, כמוהו כמידאס, נמצא תמיד במצב הביש של אי יכולת לגעת בדבר מבלי להופכו למופשט; לעולם לא יוכל להסתפק בניסיון כפשוטו.

31. יקצר המצע מלתאר כאן בפירוט את הקשרים המסובכים עד מאוד שבין הפוליטיקה של "התבונה" לבין זו של "הטבע". עם זאת ניתן לומר, שמאחר שהן התבונה והן הטבע היו מנוגדים לתרבות, הם החלו את דרכם מתוך זיקה הדדית; והאדם ה"רציונלי", שהשתחרר מן האילולים ומן הדעות הקדומות של המסורת, יכול היה להיקרא, לחלופין, האדם ה"טבעי". הן הרציונליזם המודרני והן הנטורליזם המודרני בפוליטיקה, בדת ובחינוך, הם ביטוייה של קריאת תיגר כללית על כל הישג אנושי שמלאו לו יותר משנות דור.

32. כמובן שגם כאן היו הן "אלימות" והן "תקלות שנבעו מהנסיבות", אך הן לא זוהו ככאלה בגלל צורת הופעתן, שהיתה שונה מן הרגיל.

33. המלחמה, לדוגמה, היא מחלה שלחברה רציונליסטית מעט מאוד עמידות בפניה; היא צצה בנקל מתוך אזלת היד הטבועה בפוליטיקה הרציונליסטית. אך היא ללא ספק הגבירה את אחיזתה של הגישה הרציונליסטית בפוליטיקה, ואחד מהאסונות שהביאה הוא הפצת השימוש באוצר המילים שלה, הרציונליסטי במהותו, בתחום הפוליטי, והפיכתו לאוצר מילים מקובל בתחום זה.

34. מדען מפורסם אומר לנו: "אני מתעניין בפוליטיקה פחות מן האדם הממוצע, כי אני סמוך ובטוח שכל העקרונות הפוליטיים הנוכחיים הם ארעיים, ובסופו של דבר יוחלפו בעקרונות של ידיעה מדעית".

35. ניתן להיזכר, בהקשר זה, בקטע מאת הנרי ג'יימס, שתיאורה של גברת הדווי בספרו *The Siege of London* הוא התיאור הטוב ביותר המוכר לי של אדם במצב זה.

36. משהו בדומה לכך התרחש בצרפת לאחר המהפכה; אך לא עבר זמן רב והשפיות שבה והרימה ראש.

37. יש הרואים זאת כתוצאה בלתי נמנעת של המהפכה התעשייתית, אך לדעתי הם לכדו את העברייני הלא נכון. חברה תעשייתית זקוקה למיומנות אמיתית; וככל שהחברה התעשייתית שלנו מחליטה להיפטר מהמיומנות ולהסתפק בידיעה טכנית גרידא אין היא אלא משחיתה את עצמה.

38. השווה James Boswell, *The Artist's Dilemma*.

39. הצבא בעת מלחמה היה הזדמנות טובה במיוחד לצפות בהבדל שבין אדם מאומן לבין אדם מחונך; האזרח הנבון לא נתקל בקושי רב ברכישת טכניקת ההנהגה והפיקוד הצבאי, אך (למרות התקצירים שסופקו: מדריך לקצינים צעירים, ועוד) פיגר תמיד אחרי קצין צבא הקבע, שהורגל גם לתחושות ולרגשות של מקצועו, ולא רק לנהלים המעשיים שלו.

40. בכך, ובעוד הפרזות של הרציונליזם, לא היה דקרט עצמו אשם. *Discourse de la Méthode*, iii

41. כשביקר קונפוציוס אצל לאו טסו, דיבר על טוב לב ועל חובה. "המוץ ממפוחו של הזורה", אמר לאו טסו, "יכול להכהות את העיניים עד שאיננו יודעים אם אנו מביטים צפונה, דרומה, מזרחה או מערבה; בשמים או בארץ... כל ההטרדות הבלתי פוסקות האלה, כל הדיבורים האלה על טוב לב וחובה, מציקים לשומע ומרגיזים אותו; אין דבר הרסני יותר לשלווה הפנימית". (צ'ואנג טסו)